

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський) рівень вищої освіти

Освітній рівень

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ
У МОЛОДІ З ДЕВІАНТНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ ПОВЕДІНКИ

назва теми

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 241036/1

Виконала: здобувачка II курсу, групи ППмз – 24-2 Вікторія КАПІТАНЧУК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: канд. психологічних наук, доцент

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Зінаїда АНТОНОВА

До захисту допускаю:
Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 12 2025 р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології та педагогіки

Гайсія КОМАР
протокол № 5 від 12 грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Вікторії КАПІТАНЧУК

1.Тема кваліфікаційної дипломної роботи:
«Психологічні особливості самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки»

Керівник кваліфікаційної роботи: Зінаїда АНТОНОВА, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки.

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 р. № 65

2.Строк подання студентом роботи на кафедру 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з науково-дослідної практики, комплекс методів та методик дослідження: методика визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська), «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» (М. Цукерман), Методика «Шкала самооцінки» (В. І. Тернопільська), Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках), Опитувальник для діагностики самоприйняття (Дж. Чамберлейном, Д. Хаага, адаптація Л. Засекіної, В. Майструк).

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичні засади дослідження самосприйняття та самооцінки молоді з девіантними тенденціями поведінки, 1.1 Психологічна сутність понять «самосприйняття» та «самооцінка», 1.2 Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище: причини, види, особливості, 1.3 Взаємозв'язок самосприйняття, самооцінки та девіантних тенденцій у поведінці молоді, висновки до розділу, розділ 2 Методологія та організація емпіричного дослідження самосприйняття та самооцінки молоді з девіантною поведінкою, 2.1 Методологічні засади та організація емпіричного дослідження, 2.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження, 2.3 Психологічна корекція та профілактика деформацій самосприйняття і самооцінки, висновки до розділу, висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 2 таблиці, 5 рисунків.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 12 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) дипломної роботи магістра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01 січня 2025 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2025 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2025 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 вересня 2025 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 жовтня 2025 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 03 листопада 2025 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01 грудня 2025 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>17</u> жовтня 2025 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>23</u> грудня 2025 р.	виконано

Здобувач

Вікторія КАПІТАНЧУК

Керівник роботи

Зінаїда АНТОНОВА

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні особливості самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки»

Здобувач: Вікторія КАПІТАНЧУК

Керівник: Зінаїда АНТОНОВА

Кваліфікаційна дипломна робота включає 80 сторінок, 2 таблиці, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 64 найменування, 1 додаток.

Ключові слова: самосприйняття, самооцінка, девіантна поведінка, молодь.

Об'єкт дослідження - самосприйняття та самооцінка особистості.

Предмет дослідження - психологічні особливості самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки.

За результатами дослідження встановлено, що самосприйняття та самооцінка є ключовими факторами у розвитку девіантних тенденцій у молоді.

Одержані результати можуть бути використані в діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, консультантів центрів соціальних служб, а також фахівців освітніх та молодіжних установ, які працюють із молоддю, схильною до девіантних проявів.

Дипломник

Вікторія КАПІТАНЧУК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту 1 грудня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ МОЛОДІ З ДЕВІАНТНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ ПОВЕДІНКИ.....	10
1.1. Психологічна сутність понять «самосприйняття» та «самооцінка».....	10
1.2. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище: причини, види, особливості.....	
1.3. Взаємозв'язок самосприйняття, самооцінки та девіантних тенденцій у поведінці молоді.....	
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ МОЛОДІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	
2.1. Методологічні засади та організація емпіричного дослідження.....	
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	
2.3. Психологічна корекція та профілактика деформацій самосприйняття і самооцінки.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві молодь часто стикається з труднощами у сфері міжособистісного спілкування, що може зумовлювати порушення в соціальній адаптації, формування деструктивних моделей взаємодії, конфліктності, ізоляції тощо. Одним із важливих чинників, який впливає на характер міжособистісних відносин, є самооцінка. Низька або завищена самооцінка може як бути причиною, так і наслідком девіантної поведінки.

На сьогоднішній день тема самооцінки є доволі важливим питанням, яке часто гостро обговорюється в суспільстві, та має незліченну кількість теорій та думок. Для кожної людини поняття та визначення цього терміну є зазвичай індивідуальним, так само як і її рівень, можливості.

Самооцінка визначає як людина сприймає себе, свої можливості та на яке місце в суспільстві вона себе ставить. Також від рівня самооцінки залежить те, як людина взаємодіє з оточуючими, як вона ставиться до труднощів і невдач, наскільки раціонально оцінює себе та інших.

Самооцінка особистості потребує вивчення й надалі, оскільки становлення особистості, її розвиток, формування самосвідомості, гармонізації тощо, залежить від адекватного оцінювання себе, у сучасний період це особливо актуально.

Проблематика самооцінки та самосприйняття особистості традиційно посідає важливе місце у структурі психологічного знання. У контексті класичних і сучасних підходів вона розглядається як один із центральних механізмів психічної регуляції, що безпосередньо впливає на особистісну цілісність, суб'єктивне благополуччя та здатність до самореалізації.

Протягом багатьох років феномен самооцінки не втрачає своєї актуальності. Дослідження самооцінки представлені у роботах як зарубіжних (Е. Еріксон, К. Роджерс), так і вітчизняних науковців (В. Токарев, Д. Поліщук, І. Мостова, К. Кушніренко, Л. Папітченко, О. Пенькова, Ю. Панфілов).

У зарубіжній психологічній науці значний внесок у вивчення самосприйняття зробили К. Роджерс, який розглядав «Я-концепцію» як базовий складник особистісної структури, А. Бандура – через концепт самоефективності, а також М. Ковінгтон, Р. Бернс і М. Розенберг, які досліджували динаміку самооцінки в навчанні та соціальній адаптації. А також самосприйняття у гуманістичній та психоаналітичній психології досліджували такі науковці як Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Хорні – вони розглядали самосприйняття як стійку рису особистості.

Актуальність вивчення психологічних особливостей самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки зумовлена зростанням кількості проявів девіантності серед молодого покоління, що створює значні ризики як для особистісного розвитку самої молодої людини, так і для соціального середовища. Самосприйняття та самооцінка виступають ключовими компонентами становлення особистості, визначають рівень адаптації, здатність до саморегуляції та характер поведінкових реакцій. Їх порушення часто стає внутрішнім механізмом формування девіантних проявів, що підкреслює необхідність поглибленого вивчення цих феноменів. Усвідомлення психологічних чинників, які лежать в основі девіантної поведінки, відкриває можливості для розроблення ефективних профілактичних та корекційних програм, спрямованих на підтримку молоді у кризових періодах розвитку. Таким чином, дослідження даної проблематики є не лише науково значущим, але й соціально важливим, оскільки сприяє підвищенню ефективності роботи фахівців, які займаються попередженням та подоланням девіантної поведінки серед молоді.

Об'єкт дослідження: самосприйняття та самооцінка особистості.

Предмет дослідження: психологічні особливості самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості самосприйняття та самооцінки молоді з девіантними тенденціями поведінки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення самосприйняття, самооцінки та девіантних тенденцій поведінки молоді.
2. Розкрити психологічний зміст понять «самосприйняття», «самооцінка» та «девіантна поведінка».
3. Підібрати та апробувати методики дослідження самооцінки та самосприйняття.
4. Дослідити рівень і типи самооцінки та специфіку самосприйняття у молоді з девіантними тенденціями поведінки.
5. Розробити психологічні рекомендації щодо психологічної корекції самосприйняття та самооцінки з метою профілактики девіантної поведінки.

Гіпотеза дослідження: Самосприйняття, самооцінка та девіантні тенденції у поведінці молоді тісно пов'язані: низька самооцінка та негативне самосприйняття підвищують ризик девіантної та ризикованої поведінки, тоді як позитивна самооцінка є захисним фактором.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз джерел наукової літератури, порівняння та узагальнення даних наукової теорії та психологічної практики; емпіричні – анкетування та тестування; статистичні – методи обробки даних з наступною якісною інтерпретацією і змістовим узагальненням.

Також було застосовано діагностичні методики: Методика визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська), «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» (М. Цукерман), Методика «Шкала самооцінки» (В. І. Тернопільська), Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках), Опитувальник для діагностики самоприйняття (Дж. Чамберлейном, Д. Хаага, адаптація Л. Засекіної, В. Майструк).

Кількісна та якісна обробка результатів.

Практичне значення: Практичне значення даної магістерської роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути ефективно використані у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, консультантів центрів соціальних служб, а також фахівців освітніх та молодіжних установ, які

працюють із молоддю, схильною до девіантних проявів. Дослідження дає можливість виявляти групи ризику серед молодих людей, у яких спостерігаються неадекватні форми самосприйняття та самооцінки, що виступають важливими чинниками формування девіантної поведінки. Запропонований у роботі комплекс діагностичних методик може бути застосований для поглибленої оцінки особливостей Я-образу, рівня самооцінки та вираженості девіантних тенденцій, що підвищує точність психологічної діагностики.

Отримані результати створюють основу для розроблення та впровадження індивідуальних і групових психокорекційних програм, спрямованих на формування адекватної самооцінки, розвиток позитивного самосприйняття, підвищення рівня рефлексії та зниження ризику девіантної поведінки. Матеріали дослідження можуть бути використані для оптимізації профілактичної роботи у навчальних закладах, зокрема під час організації тренінгів, просвітницьких занять та програм психологічної підтримки молоді. На основі отриманих результатів можна розробляти науково обґрунтовані рекомендації для педагогів, соціальних працівників та психологів щодо ефективних стратегій взаємодії з молоддю групи ризику. Таким чином, практичний внесок роботи полягає у можливості підвищення ефективності психопрофілактичної та психокорекційної діяльності, а також у створенні підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері девіантології та психології молоді.

База дослідження: Студенти Хмельницького національного університету віком 17–22 років. Загальна вибірка досліджуваних- 30 осіб.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дослідження були апробовані на Всеукраїнській науково практичній конференції. За результатами дослідження опубліковано тези (Капітанчук В. Р. Теоретичні підходи до дослідження самосприйняття, самооцінки та девіантної поведінки молоді.)

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилення (64 найменування) та 6 додатків. Загальний обсяг — 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ МОЛОДІ З ДЕВІАНТНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ ПОВЕДІНКИ

1.1 Психологічна сутність понять «самосприйняття» та «самооцінка»

У контексті новітніх соціокультурних перетворень, підвищеної динаміки суспільних очікувань, зростає інтерес науковців до дослідження внутрішніх механізмів регуляції психологічного функціонування особистості. Науковці особливу увагу звертають на такі структурні компоненти «Я», як самосприйняття та самооцінка, які виступають центральними чинниками у процесі особистісного розвитку.

Рівень, узгодженість й структура самосприйняття та самооцінки, характеризують здатність індивіда до адаптації, самореалізації, стійкості та формування цілісного «Я-образу».

Не зважаючи на значну кількість досліджень, які стосуються різних аспектів самосвідомості, проблема комплексного вивчення самосприйняття та самооцінки, як взаємопов'язаних факторів особистісного зростання, залишається актуальною.

Самоприйняття, як складник самосвідомості особистості, охоплює процеси завдяки яким індивід формує та приймає уявлення про себе, як в емоційному аспекті, так і в когнітивному. Це поняття включає в себе не тільки оцінку власних якостей, а й загальне відношення до себе, тому воно є ширшим за самооцінку [1, с.137].

Дослідження теоретичних джерел вказує, що самосприйняття здійснює інтегруючу функцію в структурі самосвідомості, сприяючи цілісності «Я-образу» [1, с. 137].

В особистісній психології, самосприйняття розглядають як ключовий елемент «Я- концепції» - уявлення особистості про себе, що формується під час взаємодії із соціальним середовищем.

К. Роджерс вважає, що самосприйняття посідає вирішальну роль для адекватного функціонування індивіда: розрив між ідеальним та реальним «Я» може зумовлювати конфліктність чи тривожність [7, с. 175].

Т. Титаренко, вітчизняна дослідниця, проаналізувала феномен життєвого шляху та розкрила самосприйняття як процес тривалого рефлексивного діалогу людини з собою, що визначає ідентичність та надає сенсу життєвому досвіду [7, с. 175].

В межах концепції саморозвитку, С. Максименко трактує самосприйняття як психічний процес, який забезпечує перетворення досвіду на особистісне зростання, а не тільки накопичення рис чи емоційних реакцій [7, с.175].

А. Маслоу досліджував самосприйняття як вміння приймати себе і свою природу, сприймати свої недоліки, як нейтральні. У своїх працях підсумовував, що за основу служить спонтанність у поведінці, думках, бажаннях, внутрішній мотивації [48, с. 208].

Оскільки наше самосприйняття міцно пов'язується з відчуттям щастя, то реалізація потенціалу теж можна розглянути як ключовий чинник психологічного благополуччя [48, с. 209].

Також, у психології, самосприйняття може досліджуватись як чинник самореалізації чи саморозвитку. Л. Сердюк аналізувала зв'язки між показниками самоствавлення, самоусвідомлення, наявності цілей на майбутнє тощо [48, с. 209].

Тобто ми можемо зробити висновок, що самосприйняття розглядається як важлива складова для гармонійних стосунків з навколишнім світом, а також як явище що може впливати на саморозвиток людини [48, с. 210].

Особистість здатна оцінювати власну ідентичність, визначити її мінливість або сталість саме через самосприйняття. І таким чином, індивід блокує або забезпечує особистісний ріст.

Поняття «самосприйняття» - найсуттєвіший чинник розвитку, що забезпечує прийняття власної унікальності, розвитку самооцінки та усвідомлення себе. Воно формується через пізнання інших осіб, ефективну взаємодію з іншими, побудову стосунків, і загалом це призводить до усвідомлення своєї унікальності та самовизначення у суспільстві [47, с. 75].

Самосприйняття – це спосіб, завдяки якому ми бачимо себе, розуміємо свої можливості, цінності або ж обмеження. Це наше уявлення про себе, що формується через взаємодію з середовищем навколо нас та власними почуттями і думками [55].

Самосприйняття може містити елементи зовнішнього вигляду, рис особистості, статусу у соціумі та інших характеристик, які створюють наше уявлення про себе. Воно є суттєвою складовою ідентичності особистості і здатне впливати на вчинки, ставлення до когось чи до самого себе, на якість нашого життя в цілому [55].

Самосприйняття є вагомим аспектом нашої емоційної та психологічної стабільності. Важливість адекватного самоприйняття не переоцінена, тому що саме це визначає нашу взаємодію зі світом та оточуючими нас людьми [55].

Сприйняття містить в собі декілька елементів, перший – фізичне самосприйняття, воно складається з сприйняття свого тіла, його можливостей, форми. Другий – це емоційне самосприйняття, воно визначає як ми реагуємо на свої емоції. І третій – це соціальне самосприйняття, воно визначає нашу здатність розуміти те, як інші люди нас сприймають та оцінюють.

Здорове самосприйняття має чимало позитивних впливів на якість нашого життя. Наприклад, воно здатне зменшувати вплив стресу та підвищувати рівень самовпевненості. Якщо ми оцінюємо себе позитивно, то не боїмось ризикувати та намагаємось досягти своїх цілей. Окрім того, адекватне самосприйняття, може полегшити взаємодію з іншими, тому що воно дозволяє відчувати себе впевнено в соціумі [55].

У межах нашого дослідження, важливо зазначити, що однією з ключових складових індивідуальності слугує самооцінка особистості. Оскільки саме вона

здатна впливати на стиль поведінки людини, її життєдіяльність в цілому, визначати життєві позиції, рівень очікувань та прагнень. Якщо людина відчуває великий спектр емоцій, вона таким чином проходить процес самопізнання, а саме ставлення до себе і знання себе містить самооцінку людини.

Вітчизняні науковці трактують самооцінку як оцінювання себе, своїх недоліків та достоїнств, а також зауважують, що поведінка індивіда регулюється за участю самооцінки [10, с. 18].

Також самооцінку характеризують як відсутність чи наявність у людини характеристик щодо ідеалу. Основними формами самооцінки виступають наприклад здатність до самоконтролю, порівняння себе минулого та теперішнього, саме завдяки цьому особистість може усвідомлювати результати, яких вона досягла протягом свого життя [5].

На думку Т. Прокопенко, самооцінка особистості - це оцінка, яку людина надає щодо власних внутрішніх якостей, що відображаються у її особистості, досягненнях, здібностях та в поведінці у різних аспектах життя (наприклад у зовнішньому вигляді, успіху, стосунках тощо) [47, с. 70].

У психологічному словнику термін «самооцінка» описується як судження особистості про свої властивості, можливості, поведінку порівняно з еталоном [50, с. 226].

У психологічній літературі самооцінку традиційно трактують як елемент структури «Я- концепції», який інтегрує уявлення людини до тебе та емоційне відношення до таких уявлень [35, с. 390].

К. Роджерс вважає, що самооцінка є центральною частиною феноменального поля особистості, саме опираючись на оцінку «Я - образу» індивід може блокувати або ж реалізувати свої потенційні можливості. В українській психології проблематика самооцінки активно досліджувалась у працях С. Максименка, він розглядав її як властивість самосвідомості, яка виконує мотиваційну, інтегративну та коригувальну функції.

Самооцінка починає формуватись у дитинстві і протягом нашого життя може змінюватись, залежно від становища індивіда у середовищі. Самооцінка

під час формування і становлення може опиратись на установки, цінності, норми та правила, які прийняті у суспільстві де людина проживає та взаємодіє [4, с. 29].

Самооцінка сприяє формуванню потреби відповідати не лише рівню оточуючих, а й рівню своїх особистісних оцінок. Правильно сформована самооцінка може виступати як ставлення особистості до себе.

У теперішньому суспільстві самооцінка відноситься до центральних новоутворень людини, що становлять її особливості у соціумі.

Варто врахувати, що саме самооцінка пов'язана з потребою у самоствердженні, що опирається на прагнення особистості посісти гідне місце у житті і бути повноцінним членом суспільства [3, с. 37].

Самооцінка вважається складним утворенням, яке формується завдяки активним діям людини, які здатні відображати унікальність її внутрішнього світу. Також самооцінку пов'язують із самоствердженням, як із однією з ключових потреб особистості [11, с. 28].

До головних функцій самооцінки можна віднести регуляцію, її суть в забезпеченні свідомої саморегуляції поведінки, коли виникають ситуації під час яких можуть знадобитись більші зусилля та підтримка [11, с. 28].

Оскільки самооцінку розглядають як особливий вид саморегуляції, то варто наголосити які компоненти вона містить: емоційна оцінка самоставлення та самосвідомість [11, с. 28].

Самооцінка є важливим критерієм індивідуальності особистості, що формується під впливом багатьох чинників, Я- реальне – це спосіб людини реально побачити і оцінити себе, а Я – ідеальне – це як сприймає людину соціум [4, с. 30].

Індивід формує уявлення про себе як ціннісну особистість саме завдяки самооцінці і це впливає на прагнення до самовдосконалення та на бажання відстоювати свої інтереси [4, с. 30].

Отже, можемо підсумувати що самооцінка здатна вплинути на якість життя людини. За змістом оцінка поділяється на 3 ступені – завищена, адекватна та занижена [4, с. 30].

Завищена самооцінка притаманна людям, які переоцінюють власні можливості, є надто самовпевненими, не сприймають критики у свій бік, можуть перебільшувати рівень своїх здібностей, вважають себе кращими за інших тощо [4, с.30].

Для людини, яка не може оцінити по достоїнству свої позитивні якості, а здатна применшувати їх, не вірити у власні сили, характерна занижена самооцінка. Також таких людей описують як сором'язливих, нерішучих, невпевнених у свої діях.

Наступна – адекватна самооцінка, вона спрямовує формування та розвиток особистості у норму. Людей з такою самооцінкою можна охарактеризувати впевненими у собі, вони прагнуть чітко ставити перед собою задачі і їх успішно реалізовувати, їм притаманна адекватність у наданні оцінки оточенню, у вчинках та роздумах [4, с.30].

Особистості з адекватною самооцінкою, зазвичай мають здорові стосунки із родиною, друзями, сусідами, колегами і з соціальним середовищем в цілому. Вони здатні розрізнити зарозумілість і впевненість, адекватно сприймати критику, вміють встановити межі, висловити власні думки, приймати себе такими, якими вони є [4, с.30].

Різні аспекти самооцінки конструктивно впливають на життя особистості. Коли людина усвідомлює власну цінність, її погляд є адекватним і налаштування на життя позитивним. Але коли індивід оцінює власний потенціал надто високо, це може перетинатись із егоїзмом, нарцисизмом і такі люди не хочуть аналізувати свої помилки та на них вчитись.

І протилежно, якщо самооцінка на межі із низьким рівнем самоповаги, то це може призвести навіть до депресивних станів, неадекватного оцінювання власного потенціалу тощо [4, с.30].

Щодо причин заниженої самооцінки, на її становлення та формування впливає оточення людини, передусім можемо говорити про взаєностосунки батьків і дітей. Якщо дитина зазнавала жорсткого поводження, покарань з боку близьких, про неї мало піклувались – це могло стати першим кроком до формування низької самооцінки [4, с.31].

Згодом така дитина буде оцінювати себе опираючись на взаємодію з іншими важливими для неї людьми. І якщо будуть позитивні зрушення у стосунках з оточуючими, то це може допомогти підвищити самооцінку [4, с. 31]. Тут важливим моментом буде виступати усвідомлення того, що можна звернутись за допомогою до спеціаліста.

Люди, які мають адекватну самооцінку, здатні легко адаптуватись до чогось нового, досягати успіхів, будувати хороші стосунки з оточуючими [4, с.31].

Існує чимало різноманітних поглядів науковців щодо видів самооцінки. Опіраючись на праці О. Скрипченка, самооцінку можна класифікувати за стабільністю та рівнем. Рівень самооцінки може бути низьким (заниженим), середнім (адекватним), високим (надмірно завищеним).

Що стосується стабільності, можемо виділити стабільну самооцінку, вона характеризує впевнених в собі людей незалежно від чинників, а також змінювану самооцінку, вона здатна змінюватись під впливом своїх невдач чи досягнень, або залежати від суджень інших.

Ю. Ліпковська вважає, що самооцінка може бути двох видів – адекватна та неадекватна. Адекватна допомагає давати раціональну оцінку своїм можливостям відповідно до завдань. Таким чином індивід здатний правильно оцінити свої можливості, водночас не применшуючи значення власних навичок [28, с. 61].

Водночас неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), може спотворювати внутрішній світ людини, викривляти її мотиваційну сферу і це може заважати гармонійному розвитку [28, с. 61].

Також завищена самооцінка може призводити до переоцінки своїх можливостей, натомість занижена самооцінка, здатна обмежувати соціальну активність людини та впливати на відчуття невпевненості. Отож, саме адекватна самооцінка впливає на здорове ставлення до себе та на вдале функціонування у соціумі [34, с. 88].

Досліджуючи феномен самооцінки, актуальним є вивчення її вікової динаміки, а також параметрів. Говорячи про параметри, можна виділити стійкість, рівень та адекватність самооцінки. Вони взяті за основу при класифікації самооцінки [41].

Тобто вирізняють стійку та нестійку самооцінку, що поділяють на неадекватну та адекватну. Саме неадекватну самооцінку можна вважати джерелом внутрішніх конфліктів, так як і нестійку, причиною порушення життєдіяльності особистості [41].

Самооцінка також пов'язана із рівнем домагань людини. Рівні домагань характеризують рівень труднощів, вибір людиною мети наступної дії, що формується через переживання поразки чи успіху під час минулих дій та бажаний рівень самооцінки [17, с. 23].

Досліджуючи методи аналізу самооцінки, науковці класифікували їх так:

1. Особистісне ставлення (тобто самооцінку описують як основну складову самовідомості);
2. Підхід цілісної структури, що аналізує «Я», як складову сутнісної структури особистості. Опираючись на цю теорію, самооцінка має багатошарову структуру і містить багато міжсистемних зв'язків в інших структурами;
3. Стиль роботи (у цьому випадку розглядається як самосвідомість впливає на якісні особисті результати у діяльності);
4. Динамічний підхід (самооцінка враховується у процесі зміни якостей особистості, залежно від віку);
5. Психопатологічний підхід (самоцінку розцінюють як показник психічного здоров'я людини);

б. Функціональний підхід (розглядає самооцінку як основне завдання) [2].

Загалом, важливим кроком у нормалізації рівня самооцінки є стимулювання людини до дій, які б могли відображати її головні цінності і дозволили реалізувати свої можливості. Наприклад, це може бути про досягнення амбіцій чи вирішення важких задач, які є для неї важливими [40].

Ще одним кроком корекції рівня самооцінки, є емоційне схвалення. Дуже важливо вміти приймати свої переживання, емоції та підтримувати їх.

Варто зазначити, що для самооцінки призначена головна роль під час формування індивідуальності, впливаючи на поведінку людини і її стиль життя, крім того, саме в молодому віці визначаються погляди на життя, очікування чого в майбутньому.

Коли молода особистість відчуває емоційну бурю, це допомагає пізнати себе, усвідомити ставлення до самого себе [58].

Підводячи підсумки, можемо стверджувати що особистість не народжується з низькою чи високою самооцінкою, вона формується у навколишньому середовищі. Впродовж життя людини самооцінка є змінним явищем, але відчуття себе, як особистості, може отримати своє становлення у дитинстві, разом із впевненістю у собі [4, с.31].

У психологічній науці відслідковують тенденцію до вивчення феноменів самосприйняття та самооцінки як взаємопов'язаних частин одного психічного утворення – «Я-концепції». Концепцію трактують як систему уявлень людини про себе, що може визначати те, як особистість сприймає, інтерпретує та оцінює власний досвід, а також здатна зумовлювати особистісну поведінку.

К. Роджерс вважав що гармонійна «Я- концепція» може формуватися коли є високий рівень узгодженості між самооцінкою та самосприйняттям. А дисгармонія, у цьому випадку, може породжувати фрустрацію і тривожність [5, с.15].

Схожий підхід можна відслідкувати у працях С. Максименка, він досліджував «Я- концепцію» як структуру, у якій самооцінка є регуляторним механізмом, а самосприйняття – когнітивною основою [13, с. 15].

Ми вважаємо, що самосприйняття та самооцінка не можуть розглядатись як ізольовані психічні структури. Це процеси, що взаємопов'язані між собою та функціонують у контексті однієї системи самосвідомості особистості.

1.2. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище: причини, види, особливості

У сучасному суспільстві можна спостерігати зростання випадків девіантної поведінки у молоді. Проявами такої поведінки можуть бути агресивні дії, вживання алкоголю чи наркотиків, ризикована поведінка тощо.

Ми вважаємо, що вивчення психологічних аспектів таких явищ дає можливість зрозуміти їх механізми та причини виникнення. У наш час молодь може піддаватись впливу багатьох культурних, економічних чи соціальних змін. Ці зміни здатні призводити до кризи ідентичності та дезорієнтації. Тому важливим є вивчення впливу цих змін на поведінку та психологічний стан молоді.

Девіантна поведінка може нести наслідки для психічного та фізичного здоров'я молоді, наприклад появу залежностей, психічних розладів тощо. І коли є розуміння характеристик цих патернів поведінки, можуть розроблятися програми підтримки чи профілактичні заходи.

Р. Мертон був одним із перших дослідників, хто започаткував поняття «девіантна поведінка» та «девіація», також він дав визначення девіантній поведінці, як дії особи, яка прагне до соціальних цілей, проте дозволених методів не використовує. Девіантну поведінку він вважав морально засуджуваною [51].

Проте науковець І. Гоффман продовжував досліджувати теорію Мертона і зауважив, що абсолютно кожен може виявляти риси девіантності, тому що неможливо відповідати соціальним нормам повністю [49, с.7].

Саме дослідження девіантної поведінки розпочав Е. Дюркгайм, він вважав що така поведінка з'являється унаслідок криз і змін у суспільстві, через які індивіди можуть втратити соціальну орієнтацію [53].

Девіантна поведінка – це дії людини, що здатні порушувати моральні та правові норми в соціумі, це може призвести до ізоляції, покарання чи виправлення [54].

Девіантна поведінка - це складна форма соціальної діяльності, що обумовлена декількома взаємопов'язаними факторами. Сам термін використовується у двох основних значеннях: перший це «дія людини, яка не відповідає нормам, встановленим офіційно або такими що склалися фактично», а друге значення це «соціальне явище, яке проявляється у стійких формах діяльності, що суперечить суспільним нормам» [24, с. 123].

У сучасній науковій літературі «девіантну поведінку» визначають як відхилення від правових чи моральних норм. Сам термін часто використовують щоб позначити негативну оцінку поведінки, що схильна до соціальних патологій.

Аналіз девіантної поведінки може бути ускладнена суб'єктивними факторами, тому що часто ігнорують реальність довкілля, що здатне впливати на розвиток девіацій. Девіантну поведінку можна розглядати не лише як відхилення від певних норм, а й як невідповідність очікуванням суспільства, що залежать від віку людини, статі, культурної приналежності та соціального статусу.

Є три види у класифікації щодо причин формування девіантної поведінки:

1. Біологічний – його прихильники причинами появи девіацій вважають фізичні особливості.
2. Психологічний – цей вид пов'язують з аналізом психічних розладів.
3. Соціологічний – опирається на визначення соціальних причин девіації [53].

Ч. Ламброзо, лікар з Італії, пов'язав певні фізичні характеристики людини із кримінальною поведінкою. Він озвучив теорію, яка опиралась на те, що деякі фізичні ознаки людини є індикаторами схильності до девіацій [12].

Схожу теорію розробляв В. Шелдон, наголошуючи на тому, наскільки важливою є тілобудова людини для надання прогнозів щодо її поведінки [9, с. 101].

Шелдон розробив класифікацію поділу типів статури:

1. Ендоморф – має округлу статуру, доброзичливий, дружелюбний.
2. Мезоморф – має струнку статуру, не чутливий до болю, активний.
3. Ектоморф – має слабку, тонку статуру, нервозний та чутливий.

Провівши дослідження, науковець виявив, що найбільш схильними до прояву девіантної поведінки є мезоморфи, але це не завжди веде до злочинної діяльності [22, с.74].

Досліджуючи девіантну поведінку, важливо звернути увагу на розуміння впливу на особистість соціальних норм. Такі норми прикріплюються у свідомості під виглядом соціально – психологічних установок. Є різні думки науковців щодо пояснення норм [38].

Взагалі, норма – це система колективних уявлень, яка формує певні вимоги до поведінки, відповідно до соціальних ролей, при цьому створюючи оптимальні умови для проживання. Існують моральні, правові та естетичні норми [38].

Також на думку К. Платонова, норма – це явище свідомості у вигляді уявлень розділених групою, з вимогами представників групи до загальної поведінки, враховуючи їх соціальні ролі, що створюють оптимальні умови побуту, з яким взаємодіють норми [57, с. 7].

Правові – визначаються законом і за їх порушення може бути покарання. В той час як естетичні та моральні норми є регламентовані тільки суспільними думками, як порушення людяності [38].

Також існують норми психологічного комфорту – рефлексія, переживання та задоволення собою і їх порушення призводить до емоційного дискомфорту.

Девіантна поведінка відхиляється від загальноприйнятих правил та соціальних норм у суспільстві. Відхилення можуть бути як позитивними, так і негативними.

Наприклад до негативної девіантної поведінки можна відносити агресивну поведінку, злочини, шкідливі звички тощо. А позитивна девіація, хоч і може відрізнитись від норм прийнятих у суспільстві, але не приносить шкоду.

Протягом десятиліть є актуальним вивчення причин відхилень у поведінці особистості для зарубіжних та українських науковців з різних сфер, наприклад з психіатрії, педагогіки, соціології, вікової, соціальної та загальної психології.

Було виокремлено декілька теоретичних підходів до аналізу причин девіантної поведінки. Відповідно до психоаналітичного підходу, девіантна поведінка виявляється коли психологічний захист, що спрямовується на зниження напруги через неефективну взаємодію трьох підструктур особистості (Ід, Его, Супер - Его), недостатній для того щоб особистість повноцінно функціонувала [57].

А. Адлер вважав, що причинами девіантної поведінки виступають викривлена чи недостатня компенсація відчуття неповноцінності, а на думку К. Хорні – відчуття тривоги, яке здатне призвести до неврозів.

Е. Фром пояснював девіантну поведінку через психологічні механізми, за допомогою яких особистість вирішує суперечки між прагненням бути частиною людської спільноти та прагненням бути індивідуальністю. В. Франкл, як представник екзистенційно – гуманістичного напрямку, пояснює причини девіантної поведінки через «екзистенційний вакуум», тобто через стан духовної порожнечі, відсутності сенсу життя [57].

А. Бек (когнітивно – поведінковий підхід), вважає що причини такої поведінки пояснюються через когнітивні стереотипи та викривлення, які впливають на появу негативних емоцій, що мають вплив на зміни в поведінці яка може змінитись на девіантну [57].

Також А. Бек зауважував, що така поведінка нерідко може виникати внаслідок когнітивних спотворень, тобто ірраціональних думок, що формують

сприйняття особистості про людей, про світ і про самого себе. Такі спотворення призводять до хибних висновків [23, с. 110].

Крім того, науковець вважав що джерелом девіантної поведінки можуть бути проблеми у стосунках, а також оточення людини. До прикладу, в людини оточення, яке ставить під загрозу її психічне здоров'я чи не підтримує позитивних цінностей. Тому Бек акцентував увагу на важливості усвідомлення таких процесів, щоб можна було досягти змін у поведінці [23, с. 110].

І. Зубіашвілі при дослідженні девіантної поведінки у молоді, виділила два фактори, що впливають на її появу: перший фактор це загальносуспільні процеси, що за змістом та формою є різноспрямованими, а також суперечливими та навіть нестабільними, а другий фактор це зміни у найближчому оточенні, тобто в родині чи школі [19, с. 25].

Н. Токарева охарактеризувала фактори, що здатні вплинути на розвиток мотивів девіантної поведінки у молоді, серед них актуалізація другорядних потреб, порушення балансу між потребами, нерозуміння певної ситуації [56].

Р. Мертон вважав, що коли є розрив між цілями, що схвалені в соціумі та засобами їх досягнення, тоді може виникати девіація. Наприклад, людина хоче бути матеріально забезпеченою, соціум це схвалює, але у неї немає освіти чи роботи, тоді особа може чинити злочинні дії, задля досягнення своєї мети [14, с. 285].

На думку А. Маслоу, девіантну поведінку спричиняють фрустрація духовних потреб та блокування саморозвитку. Тобто якщо людина не може реалізуватись, вона може стати надмірно агресивною та схильною до неврозів [60, с. 46].

У посібнику «Психологія девіантної поведінки», О. Бондарчук, розкрила проблематику такого виду поведінки у людей. Авторка проаналізувала види девіантної поведінки, запропонувала моделі психокорекційної роботи, розкрила механізми формування кожного виду, дослідила прояви суїцидальної поведінки.

А також запропонувала методики для вивчення характеристики девіантних осіб із вираженими проявами [6].

У «Енциклопедії кримінології та девіантної поведінки» пропонують три основні підходи до пояснення девіантності. Перший підхід аналізує її як дії, які суперечать нормам встановленим у суспільстві; другий – розглядає девіантність як «реактивну конструкцію», тобто реакцію на зовнішні обставини; третій підхід пояснює девіантність через призму порушень прав людини [63, с. 89].

Таким чином, опираючись на ці підходи можна відокремити такі групи, які детермінують девіантну поведінку:

1. соціальні – характеризуються несприятливими умовами існування суспільства як економічними, так і політичними та соціальними;
2. соціально – психологічні групи межують із несприятливими особливостями стосунків людини з її близьким оточенням та його шкідливим впливом на розвиток індивіда;
3. педагогічні групи можна виявити через недоліки шкільного та сімейного виховання;
4. індивідуально – психологічні – пов'язані із певними характеристиками особистості, які ускладнюють соціалізацію [57].

У поведінці особистості до соціальних причин девіацій відносять культ насильства, який ствердився у сучасному мистецтві. Важливу роль тут відіграють засоби масової інформації, оскільки вони поширюють фільми та музику зі сценами аморальної поведінки чи насильства, чим можуть негативно впливати на особистість, яка це побачить [57].

Розробляючи теорію соціального наuczіння, А. Бандура вважає що через це з'являються моделі девіантної поведінки, що виступають певним зразком для наслідування [57].

Варто звернути увагу і на екологічну ситуацію, яку можна назвати несприятливою. Деякі результати досліджень показують що екологічні чинники можуть провокувати агресивну поведінку, погіршувати загальний стан людини, фізичне та психічне здоров'я, схильність до страхів чи депресивної поведінки [57].

Також варто відзначити, що враховуючи соціально – психологічні причини прояву девіацій, слід враховувати особливості взаємодії особистості у сім'ї, оскільки саме сім'я в порівнянні з іншими соціальними структурами має найбільший вплив на успішність соціалізації дитини, тобто від найближчих людей залежить наскільки дитина включена у соціум, а також формування уявлень про добро і зло, хороше і погане, тому що сім'ю можна вважати першою сполучною ланкою між суспільством та дитиною.

У більшості випадків саме емоційний зв'язок у родині побудований на любові, створює позитивну основу для таких механізмів впливу як наслідування, а характеристика емоційних контактів може впливати на те, як у дитини формується відчуття задоволення чи незадоволення собою та світом навколо.

Тобто якщо дитині навіюють що вона гарна, розумна це позитивно вплине на її «Я – образ», і навпаки, може бути негативне навіювання, коли дитину називають злою чи поганою [57].

Як результат, дитина або погодиться з такими поглядами, так може і виступати агресивно проти них. Також батьки здатні впливати на формування «Я-образу» дитини через стимулювання поведінки, що підвищить чи понизить її самооцінку. Це може відбуватись як результат спрямованості дитини на досягнення певної мети. Також несприятливим для розвитку є поєднання ворожого ставлення до дитини, авторитарне виховання і також таке, яке є пасивним.

Що стосується розвитку девіантної поведінки, чималу роль відіграють рівень самоповаги та особливості локусу контролю. Опираючись на теорію девіантної поведінки, поведінку, яка відхилена від загальноприйнятої норми, розглядають як чинник збільшення рівня психологічного самозахисту та підвищення самоповаги [17].

Оскільки кожен прагне позитивного «Я - образу», тому низький рівень самоповаги сприймається як психотравмуючий стан, якого особистість воліла б позбутись. Цей процес спонукає робити дії, під час яких можна підвищити

рівень самоповаги, при тому долаючи недоліки, проте це притаманно не для всіх людей [57].

Певна частина має негативне самосприйняття і це проявляється у тому що особистість не вірить в те, що у неї є цінні якості чи вміння здійснити значимі вчинки, а також з боку значущих для неї людей може бути негативне ставлення [57].

Девіантну поведінку класифікують:

- За типами порушень (мораль/право);
- За мотивацією та цільовим спрямуванням;
- За суб'єктом (групи, індивіди, організації тощо) [53].

Виділяють три підходи до класифікації девіантної поведінки: психологічний, соціологічний та медичний.

Медичний підхід опирається на медичну класифікацію поведінкових розладів, що базується на вікових критеріях та психопатологічних. У класифікації виділяють поведінкові розлади, що відповідають медичним критеріям діагностики та можуть досягти рівня захворювання [57].

Соціологічний підхід описує девіації як соціальні явища, які можна розділити на певні категорії: перше, це відповідно до масштабу соціальних порушень, тобто масові чи індивідуальні; друге, за значущістю наслідків – негативні чи позитивні; третє, це за суб'єктом девіації – тобто групи чи конкретні особи; четверте – за об'єктом порушення (побутові, економічні, майнові); п'ята категорія - тривалість, може бути разово або ж довготривало; і шоста категорія – за типом норми, яку порушили (аморальна поведінка, хуліганство, наркоманія, злочинність тощо).

І психологічний підхід, опирається на соціально – психологічні відмінності різноманітних типів девіантної поведінки. Існує класифікація видів такої поведінки за характером негативних наслідків та категоріями порушених норм: антисоціальна поведінка, асоціальна та аутодеструктивна.

Антисоціальна поведінка містить такі девіації, які суперечать правовим нормам і можуть становити загрозу для оточуючих та суспільного порядку. Це кримінальна та делінквентна поведінка.

Делінквентна поведінка виявляється у дрібних правопорушеннях, за які можуть не карати, наприклад хуліганство, що може бути недоліком виховання, також до такого виду поведінки можна додати деякі види вандалізму.

Тоді як кримінальна поведінка – це дії, які порушують норми права і вимоги кримінального законодавства [32].

Асоціальна поведінка відхиляється від етичних та моральних норм і становить загрозу для гармонійних міжособистісних стосунків. Ця категорія ще відома як аморальна поведінка і охоплює такі явища як проституція, сексуальні девіації тощо.

Стосовно аутодеструктивної поведінки, можемо відзначити що це такі види поведінки, які відхиляються від медичних чи психологічних норм. Це можуть бути суїцидальні дії, загрозна поведінка, надмірне прагнення екстриму, віктимна поведінка, фанатизм тощо [32].

Адиктивна поведінка містить дії особи, що пов'язані із хімічною залежністю від речовин, наприклад наркотиків, алкоголю. Серед причин появи психічних залежностей, ключову роль відіграє сприйняття власної життєвої ситуації. Серед слабких сторін таких осіб можна виділити недостатній рівень самодисципліни та самоконтролю, стійкості до зовнішніх впливів, також таким особам важко знаходити рішення із конфліктних ситуацій.

Можемо відзначити, що до проявів адиктивної поведінки відносять:

1. Порушення харчової поведінки (може бути як переїдання, так і голодування).
2. Ігрова залежність (проявляється залежністю як від комп'ютерних ігор, так і від азартних).
3. Релігійний фанатизм тощо [57, с. 24].

Осіб із адиктивними формами поведінки можна описати так:

- Мають високий рівень тривоги;

- Їм притаманні різноманітні залежності;
- Прихований комплекс неповноцінності;
- Страх перед емоційними контактами;
- Бажання говорити брехню тощо [57, с. 56].

Є біологічні, соціальні та особистісні чинники, що здатні детермінувати адиктивну поведінку.

До біологічних можемо віднести затримки в розвитку, родові травми, інфекційні захворювання, ураження мозку, спадковість тощо.

Соціальні чинники: вплив сім'ї, конфліктні стосунки в родині, соціальне неблагополуччя сім'ї, оточення, однолітки, економічна нестабільність, закони, традиції, доступність до алкоголю чи наркотичних речовин.

До особистісних відносять можливість адаптації людини до суспільства.

Як результат, особистості з таким типом поведінки прагнуть отримати радість та задоволення, але не бачать шляхів щоб цього досягти і очікують лише негативних емоцій. Тому це спонукає їх до пошуку змін психічного стану через хімічні засоби [43].

Суїцидальна поведінка – це поведінка, яка позначає самогубство або його спроби, завдяки чому особистість намагається вивести себе з кризової ситуації, яка є нестерпною для неї і здається, що немає більше виходу. Людина може відчувати безпомічність, але водночас подавати оточуючим знаки, в надії отримати підтримку, залишати записки [45].

О. Христюк зазначає, що є декілька видів суїциду:

1. Істинний суїцид, коли людина втрачає сенс життя і більше не бачить причин жити.
2. Демонстративний суїцид – коли людина хоче привернути до себе увагу.
3. Прихований суїцид – цей вид можна описати як дії, із великою ймовірністю летальних наслідків [57, с. 25].

Причини виникнення девіантної поведінки є складним явищем і вимагає вивчення. До соціально – економічних причин можна віднести бідність та соціальну нерівність, а також економічну нестабільність. Оскільки під час

економічних крих молодь може зіштовхуватись із безвихіддю і це може впливати на кількість крадіжок у суспільстві.

До сімейних факторів можна віднести сімейне виховання та моделі батьківської поведінки. Тому що, якщо дитина росла у сім'ї, а в батьків була до прикладу алкогольна залежність, чи діти не отримували підтримки або піддавались насиллю – ці фактори теж впливають на появу девіантної поведінки. Також діти можуть наслідувати поведінку батьків, якщо ті скоювали правопорушення чи агресували.

Також варто враховувати психологічні фактори, до них відносяться когнітивні та індивідуальні особливості. Наявність розладів, низький рівень самооцінки, емоційна нестабільність, спосіб мислення сфокусований на негативі, робить юнаків вразливішими до девіацій.

До культурних та соціальних факторів відносяться вплив ровесників та культура/субкультури. Оскільки молодь здатна потрапляти під вплив своїх однолітків, через прагнення бути частиною певної групи. Не варто забувати і про субкультури, які схвалюють девіантну поведінку.

Важливу роль відіграють соціальні умови та середовище. Молодь може частіше ставати жертвою або ж учасником девіантної поведінки якщо росте у районах з поширеною злочинністю. Взаємини у навчальних закладах також стосуються, тому що булінг чи неприйняття, погані стосунки, можуть підштовхувати до девіацій [32].

Продовжуючи тему девіантної поведінки яка є результатом взаємодії багатьох чинників, що охоплюють соціально- економічні, сімейні, освітні, культурні, психологічні та медійні аспекти. Щоб запобігти девіацій потрібно розвивати комплексні програми підтримки для молоді, які б спрямовувались на зміцнення міжособистісних стосунків, покращення економічних умов, надання доступу до якісної освіти тощо [27].

І. Козубовська та Г. Товканець доносять нам про унікальні та типові особливості залучення методів профілактики девіантної поведінки, починаючи

з дитячого віку. Авторки описують природу корекції різного роду відхилень у поведінці [25].

При дослідженні вікових особливостей появи девіантної поведінки, вдалось з'ясувати, що у дошкільному віці закладається перше розуміння про те, що є добре, а що погано, відбуваються перші кроки входження в соціум, особливості якого і формують розуміння дитини про себе та до моральних норм [57, с. 38].

Вже у віці 3 – 4 років дитина починає активно проявляти свою поведінку. І в цілому, багато залежить від того, як оточуючі сприймають ці прояви, тому для дитини є дуже важливо, щоб її позитивно оцінювали [57, с. 39].

Також були дослідження щодо проявів девіантної поведінки, залежно від гендеру і статті. Так Т. Говорун дослідила, що дівчат із такою поведінкою менше, ніж хлопців, тому що відрізняється вплив оточення. Хлопці з таким типом поведінки можуть демонструвати її недостатній контроль і низький рівень тривожності, тоді як дівчата навпаки, високу тривожність та надмірний рівень контролю [57, с. 47].

Щоб допомогти людині з девіантною поведінкою, потрібно насамперед продіагностувати її, щоб мати змогу визначити вид і чинники зумовлення, а також важливим в цій роботі є зосередження на проявах девіацій. Доцільно буде виявити які потреби людина перекриває таким чином і способом життя, як ставиться до себе та своєї поведінки [57, с. 111].

Н. Максимова запропонувала при дослідженні звертати увагу на зовнішній вигляд та поведінку особистості, особливо на:

- зовнішній вигляд загалом (стан одягу, зачіска, міміка, жести, постава, охайність);
- особливості мовлення (темп, тембр, чіткість вимови, словниковий запас., як висловлює думки, чи притаманний жаргон);
- прояви соціальної поведінки (як людина встановлює контакти, чи товариська, вихована або ж агресивна тощо);
- настрій;

- ставлення до діагностики (наскільки людина зацікавлена, чи довіряє, чи байдужа) [57, с. 114].

Взагалі, нам вдалось визначити, що допомогу людям з проявами девіацій можна спрямувати на виявлення і корекцію проявів, запровадивши пропаганду здорового способу життя, надання можливостей для самореалізації тощо.

Також існує поділ на первинну та вторинну профілактику. За допомогою первинної можна попередити девіантні прояви, коли вони ще не сформовані, а вторинна профілактика доцільна щоб зменшити прояви та наслідки такого роду поведінки, тут вже необхідно залучити фахівців [57, с. 124].

Отож, девіантну поведінку можна трактувати як систему дій чи окремі вчинки, які суперечать нормам суспільства, характеризуються порушенням балансу психічних процесів та самоактуалізації. В психології девіантної поведінки вивчаються відхилення у реакціях, станах психіки, особистісному розвитку, що можуть спричинити дезадаптацію в соціумі чи перешкоджати самосприйняттю через неадекватно сформовані шаблони поведінки.

1. 3 Взаємозв'язок самосприйняття, самооцінки та девіантних тенденцій у поведінці молоді

Дослідження проблематики девіацій у молоді та їх вплив на формування особистості є актуальними та недостатньо вивченими. Так, причини появи девіантної поведінки є не з'ясованими до кінця, як і її наслідки у формуванні людини та подальші прояви. Ключовими аспектами, які підлягають вивченню у девіантних особистостей, є особливості самосприйняття та самооцінка.

Ми вважаємо, що зв'язок між самооцінкою, самосприйняттям та девіантними тенденціями у поведінці серед молоді є багатограним. Існує чимало досліджень які вказують на те, що ключовими психологічними чинниками ризику є саме негативне самосприйняття та низький рівень самооцінки.

Самооцінка виникає і формується опираючись на таку практичну діяльність людини, що припускає її власну активність та співпрацю з оточуючими, а спосіб виховання та розвиток відіграє важливу роль у цьому процесі.

Те, як особистість з проявами девіантної поведінки ставиться до себе, і як до оточення, відрізняється докорінно. Часто помітною характеристикою людини із девіантною поведінкою може виступати соціальне самоствердження у власному статусі, пошук опори всередині себе, якою вона і є [15, с. 109].

На думку Н. Максимової, такого типу негативні особистісні новоутворення можуть виникати найчастіше через порушення екологічності стосунків у сім'ї, що призводять до викривлень особистісного розвитку – неадекватного оцінювання себе, що може зумовлювати появу девіантної поведінки [31, с. 264].

Думки щодо неадекватного рівня самооцінки, як на ключову причину проявів девіацій у молоді, викликають сумніви. Щодо визначення рівня самооцінки теж немає єдності у поглядах. Оскільки в осіб старшого віку з поведінковими відхиленнями її називають високою, а у молоді з девіаціями – вважають або завищеною, або заниженою [16, с. 129].

До психологічних факторів, які здатні вплинути на девіантну поведінку в молоді, відносять зовнішні та внутрішні чинники. Внутрішні – це проблеми духовного розвитку, психологічні бар'єри, емоційні труднощі, негативний життєвий досвід, особливості локусу контролю, рівень самооцінки [30].

Тобто до внутрішніх чинників девіантної поведінки належать біологічні фактори, психологічні, а також особистісні особливості.

Психологічні фактори можна охарактеризувати низькою самооцінкою, емоційною нестабільністю. Молодь із заниженою самооцінкою нерідко шукає способи самоствердження, до яких можуть входити і девіантні дії, наприклад агресивна поведінка чи правопорушення, задля того щоб отримати серед ровесників визнання.

Хист до девіантної поведінки є вагомим чинником, що може взаємодіяти і впливати на самооцінку людини. Демонстративна поведінка у молоді, їх прагнення виділятися, йти проти правил, може свідчити як про занижену самооцінку, так і про завищену [62].

На нашу думку, велику роль у розвитку здібностей може відігравати підтримка оточуючих, родини, а також виховання і середовище, в якому формується особистість. Для молоді, що має схильність до девіацій, соціальна підтримка є дуже важлива, хоча вони можуть цього не визнавати і навіть заперечувати.

Схильність до такого виду поведінки може бути фактором спотворення самооцінки своїх здібностей. Тобто, якщо самооцінку ми розглядаємо по десятибальній шкалі, то реальна оцінка здібностей може бути на 6, а молода людина вірить що на 10, відкидаючи можливість що здібність менш розвинена, ніж може здаватись. І цей стан, певною мірою, може бути пов'язаний із нарцисизмом.

Р. Бернс вважав, що сприймання себе та самооцінка у значній мірі визначають успішність та поведінку особистості. Опираючись на інші дослідження, він стверджував що незадовільна поведінка, неуспішність, відсутність мотивації, зумовлюються негативним ставленням до себе, неприйняттям себе [61, с.158].

Важливими чинниками становлення самосприйняття у молоді, є їх здатність до саморефлексії та спостереження, самоконтролю і самоаналізу. І тільки активна потреба у самопізнанні через фактори самоствердження і самоствавлення, має безпосередньо призводити до саморегуляції у процесі прийняття людиною самої себе [52, с. 122].

Самооцінку вважають дуже важливою у функціонуванні особистості в соціумі та досягненні мети - благополуччя, щастя, успіху. Вона взаємопов'язана із важливими емоціями: щастям, сумом, страхом тощо [18, с. 379].

Збільшення випадків проблем із психічним здоров'ям характеризують те що занижена самооцінка може призводити до депресивних станів, тривоги,

суїцидальних думок, зловживання речовинами. Коли є розуміння зв'язку між факторами, це може допомогти розробити ефективні методи профілактики та лікування [18, с. 379].

У психологічній літературі досліджується вплив самооцінки на сприйняття, інтелект, уявлення, тобто на пізнавальну діяльність особистості і у системі стосунків [18, с. 379].

Кожна людина звертає увагу на особливості свого характеру, проявляючи негативні та позитивні характеристики. І саме самооцінка може допомогти відобразити вміння свідомості сформувати уявлення про себе і про свої дії, а також оцінити свої навички, сильні та слабкі сторони. Це надає людині змогу критично оцінити себе, досягати власних цілей, обмірковувати дії та приймати рішення [18, с. 379].

Самооцінка здатна впливати на поведінку особистості, це пов'язує із конфліктною поведінкою. Тобто чим вища самооцінка, тим більше особа сприйнятлива до конфліктів і занижена самооцінка здатна провокувати суперечливу поведінку [20, с.107-113].

Також самооцінка виступає внутрішнім фактором регуляції поведінки особистості та її діяльності, оскільки належить до центральних рис людини і тому має здатність регулювати поведінку [37, с. 28].

Дослідження та аналізи підтверджують, що занижена самооцінка у молоді взаємопов'язана із підвищеним ризиком суїцидальних думок, агресивної поведінки, розладами харчової поведінки, зловживанням речовинами, цькуванням, а високий рівень самооцінки, знижує ймовірність подібних проявів [64].

На наш погляд, проблеми із самосприйняттям сприяють закріпленню девіантної поведінки як частини особистості. Одночасно з цим, позитивне самосприйняття здатне знизити рівень схильності до девіацій, і підвищення самооцінки знижує ймовірність розвитку девіантної поведінки.

М. Мельничук займалась аналізом самооцінки молоді, що схильна до девіантної поведінки (до хуліганства, вживання різного роду речовин, бійок, крадіжок тощо) і визначила що існує зв'язок між девіаціями та самооцінкою.

Також науковиця встановила що молодь із такою поведінкою може проявляти як завищений, так і занижений рівень самооцінки, а молодь яка не схильна до девіантної поведінки, має адекватну самооцінку [33, с. 129].

Дослідниця припускала, що девіантні прояви у молоді із низьким рівнем самооцінки виступають у ролі компенсації неприйняття себе, а ще за рахунок такої поведінки вони можуть самостверджуватись чи намагатись проявити свою значущість [33, с.129].

Водночас молодь з завищеним рівнем самооцінки, може переоцінювати свої особистісні якості і власну унікальність. Вони можуть ігнорувати соціальні норми або діяти наперекір [33, с.129].

У. Михайлишин описував важливість формування у особистостей адекватного рівня самооцінки, тому що це впливає на гармонійний розвиток. Надто висока самооцінка може свідчити про деформацію особистості, тоді як занижка впливає на невпевненість в собі [36, с. 122].

В. Моргун та К. Седих характеризують молодь з проявами девіантної поведінки, як осіб з нестійкою самооцінкою [38].

І. Кошова та О. Кресан вважають, що проблемна молодь переживає внутрішній конфлікт із власним «Я», тому у них може бути занижена самооцінка та викривлене розуміння дійсності [26].

Науковиці А. Лобанова та Л. Калашнікова описують що у молоді з девіаціями нижча самооцінка у деяких моментах (успішність, розум, привабливість тощо). Також вони представили індивідуально – психологічні особливості осіб, які думають про самогубство, що теж є проявом девіантної поведінки, і дійшли таких висновків, що їм притаманна вразливість, емоційна нестабільність, чутливість, схильність до депресивного настрою, невпевненість та низька самооцінка [29].

Молодь із низьким рівнем самооцінки можуть сприймати будь – які проблеми як нерозв'язні, у них постійно коливається настрій, гостро реагують на критику, і навіть можуть недооцінювати свої можливості тому що мають негативне ставлення до себе. І згодом стається так, що це негативне самоставлення, вони можуть перекривати девіантними проявами. Тому що на їх думку, таким чином можна самоствердитись в очах інших [33, с. 129].

Також вони не завжди можуть розуміти свої вчинки, не приймають себе, не задоволені своїми досягненнями, не схильні до прояву самоінтересу і мають проблеми із самосприйняттям [33, с. 129].

Тоді як молодь без відхилень у поведінці мають високу оцінку своїх якостей, підвищений авторитет, позитивне ставлення до себе.

Взаємозв'язок цих показників відображає сприятливі умови розвитку молоді та їх позитивне ставлення до майбутнього [33, с. 129].

Підсумовуючи, ми можемо аналізувати, що коли особистість адекватно оцінює себе, позитивно ставиться до себе, тоді, скоріш за все, буде відзначатись нормативна поведінка. Опираючись на результати, можна стверджувати, що одним з чинників девіантної поведінки є неприйняття себе [33, с. 130].

Коли є негативне ставлення до себе, неповага, неприйняття, то в такому випадку деяка молодь може і не очікувати від інших хорошого ставлення до себе. Це відображається в контактах і може власне провокувати прояви девіантної поведінки [33, с. 130].

На наш погляд, молодь якій важко досягати позитивного самосприйняття та адекватного рівня самооцінки через успіхи в житті (наприклад у навчанні, спорті чи стосунках), задля самоствердження може вдаватись до девіантної поведінки. Саме через прояви девіацій молоді люди можуть намагатись привернути до себе увагу, отримати визнання, відчувати себе значущими.

Ми вважаємо, що формування адекватного рівня самооцінки у молоді є актуальним питанням, тому що такі крайнощі як занижена чи завищена самооцінка можуть призвести до серйозних конфліктів, як міжособистісних, так

і внутрішніх. Власне тому існування таких конфліктів можна пояснити тим що самосприйняття та самооцінка взаємопов'язані.

Таким чином, можемо підсумувати, що самосприйняття та самооцінка відіграють ключову роль у формуванні девіантної поведінки. Дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців це підтверджують.

Висновки до розділу

У ході теоретичного аналізу літератури було виявлено ступінь вивчення проблеми психологічних особливостей самосприйняття та самооцінки у молоді з девіантними тенденціями поведінки.

Дослідивши феномен самооцінки та самосприйняття, ми дійшли висновків що самооцінку слід трактувати як основне ядро індивідуальності, що визначає життєві позиції, безпосередньо впливає на стиль поведінки людини. І саме від самооцінки залежить чимало у нашому житті, наприклад наші стосунки з оточуючими, ставлення до різних ситуацій тощо.

А також, що самосприйняття – це феномен, що охоплює процеси, за допомогою яких особистість формує та інтерпретує уявлення про свою сутність. Це поняття ширше за самооцінку, оскільки включає не лише оцінку власних якостей, а й загальне ставлення до самого себе як до суб'єкта розвитку, взаємодії.

Проблема дослідження девіацій у молоді є актуальною та недостатньо вивченою, оскільки до кінця не визначені причини та подальші прояви девіантної поведінки. Самооцінка- це один з аспектів які необхідно вивчати у особистостей з проявами девіантної поведінки, тому що її рівень може впливати на індивідуальну поведінку.

Формування адекватного рівня самооцінки та самосприйняття є актуальним питанням, оскільки напряду впливають на поведінку особистості і на спосіб її життя та взаємодії в соціумі.

Проте самооцінка та самосприяття розглядаються як взаємопов'язані процеси, що функціонують у контексті однієї системи самосвідомості.

Також, опираючись на дослідження науковців, як з України, так і іноземних, ми підсумували, що самооцінка та самосприяття посідають чільне місце в процесі формування девіантної поведінки.

Теоретичні положення першого розділу стали основою для визначення ключових напрямів емпіричного дослідження, яке розкривається у другому розділі.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ МОЛОДІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1 Методологічні засади та організація емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження самосприйняття та самооцінки молоді з девіантною поведінкою базується на поєднанні теоретичних положень психології особистості, соціальної психології, девіантології та вікової психології. Методологічні засади ґрунтуються на принципах системності, детермінізму, особистісного підходу, комплексності та психодіагностичної валідності, що забезпечує цілісне та науково обґрунтоване вивчення досліджуваних феноменів.

У межах дослідження самосприйняття розглядається як структурний компонент Я-концепції, що визначає особистісну ідентичність, рівень рефлексії, емоційне ставлення до себе та внутрішній образ власного «Я». Самооцінка аналізується як оцінювальний аспект самосвідомості, що впливає на поведінкові стратегії, соціальну адаптацію та регуляцію міжособистісних взаємодій. Особлива увага приділяється тому, як порушення цих компонентів можуть сприяти появі девіантних тенденцій, зумовлюючи дисгармонію у формуванні поведінкових моделей.

Методологія емпіричного дослідження передбачає визначення його мети, завдань, гіпотези, характеристику вибірки, добір валідних і надійних психодіагностичних методик та обґрунтування процедур їх застосування. Чітка організація дослідницького процесу забезпечує можливість отримання достовірних результатів, їх статистичного опрацювання та інтерпретації в контексті теоретичних положень, розглянутих у попередньому розділі.

У цьому розділі представлено послідовність і логіку проведення емпіричного дослідження, наведено опис вибірки, використаних психодіагностичних методик, а також методи математично-статистичної обробки результатів, що дозволяють виявити закономірності та взаємозв'язки між показниками самосприйняття, самооцінки та девіантної поведінки молоді.

Мета дослідження полягає в тому, щоб зрозуміти як рівень самооцінки та самосприйняття може вплинути на розвиток девіантної поведінки у молоді. У психологічній літературі існує безліч методик для дослідження рівня самооцінки, самосприйняття та схильності до девіантної поведінки. Дослідження проводилось на базі Хмельницького національного університету.

В дослідженні використовувались наступні методики:

1) Методика визначення схильності до девіантної поведінки, автор М. Горська.

Методика розроблена М. Горською, спрямовується на вивчення індивідуальних особливостей людини, які можуть спричинити ймовірність формування поведінкових відхилень.

Дана методика використовується не лише для виявлення проявів девіацій, а й передумов до їх розвитку, наприклад агресивності, конфліктності, емоційної нестабільності.

Метою методики є виявити схильність особистості до девіантної поведінки. Її можна застосовувати для осіб від 14 років. Використовується як для індивідуальної, так і для групової діагностики. Опитуваним було запропоновано дати відповідь на 40 запитань.

На кожне твердження потрібно було дати відповідь за таким принципом: якщо твердження підходить – обрати 2, якщо не зовсім підходить – 1, а якщо не підходить зовсім – 0.

Загальний підрахунок балів для виявлення схильності до девіантної поведінки здійснювався за шкалами. Виявлялись низький, середній та високий рівень схильності до девіантної поведінки.

Опираючись на відповіді опитуваних, ми змогли визначити загальний рівень схильності до девіантних проявів. Застосування цієї методики дало можливість встановити зв'язки між показниками результатів методик на визначення рівня самооцінки і самосприйняття.

2) Діагностика потреби в пошуках відчуттів, автор М. Цукерман.

Методику використовують для дослідження рівня потреби у відчуттях різного роду, застосовують її у роботі з підлітками та дорослими. Опитуваним пропонувались твердження, потрібно було обрати найбільш характерне для себе. Загальний підрахунок балів підводився за ключем, запропонованим автором. Виявляли високий, середній та низький рівень потреби у відчуттях.

Сама методика спрямована на оцінювання рівня потреби в інтенсивних переживаннях, нових враженнях, опитувальник дозволяє проаналізувати індивідуальні відмінності у прагненні до ризикованої поведінки та бажання порушувати звичні соціальні норми.

Застосування цієї методики є доцільним, досліджуючи молодь, тому що цей віковий період характеризується бажанням самоствердитись, експериментувати, ризикувати.

3) Методика «Шкала самооцінки», автор В. Тернопільська.

Методика «Шкала самооцінки» є інструментом для психодіагностики і спрямовується на вивчення рівня самооцінки особистості. Дана методика застосовується задля оцінювання ставлення людини до своїх якостей, досягнень.

Шкалу доцільно застосувати для нашого дослідження, тому що вона дозволяє встановити загальний рівень самооцінки, а також характер її проявів. Сама методика містить твердження, які спрямовані на визначення уявлень особистості про себе. Респондентам запропонували ознайомитись із твердженнями та відзначити рівень їх характерності для себе.

Шкалу використовують для визначення рівня самооцінки, пропонується підліткам та дорослим. Було запропоновано дати відповіді на 32 питання, на кожне з них потрібно було відповісти за принципом: дуже часто – 4 бали, часто

– 3 бали, інколи – 2 бали, рідко – 1 бал, ніколи – 0 балів. Згодом зводились отримані бали за всіма твердженнями і визначався рівень самооцінки.

4) Тест на оцінювання агресивності у стосунках, автор А. Ассінгер.

Методика оцінювання агресивності у стосунках створена для дослідження рівня агресивності людини, рівня коректності під час взаємодії з оточуючими, дозволяє визначити чи легко з особистістю комунікувати. Опитувані отримали тестові питання, до кожного було три варіанти відповіді, потрібно було обрати найбільш характерний. Підсумок балів здійснювався за шкалою.

Тест має на меті дослідити рівень агресивності як особистісну характеристику, яка може виявлятися у міжособистісній взаємодії. Дана методика розглядає агресивність не лише як бажання прояву агресії, а й схильність до конфліктності, домінування.

Опитувальник допомагає діагностувати рівень вираженості агресії, надмірної емоційності, також отримані результати дають змогу оцінити, наскільки людина схильна до компромісу, а якою мірою налаштована агресивно.

5) Опитувальник для діагностики самосприйняття, автори Л. Засекіна та В. Майструк.

Опитувальний для діагностики самосприйняття використовується для дослідження того, як людина сприймає себе. Його використовують під час дослідження самооцінки, самоповаги, а також для оцінювання впливу самосприйняття на різні аспекти особистості.

Самосприйняття у даній методиці розглядають як базову характеристику психічного благополуччя. Методика допомагає виявляти наскільки людина приймає свої якості, як ставиться до власних недоліків.

Твердження в опитувальнику оцінюються за шкалою у 7 балів, де 1 бал – повністю неправда, 2 бали - зазвичай неправда, 3 бали- більшою мірою неправда, аніж правда, 4 – важко відповісти, 5 – більшою мірою правда, аніж неправда, 6 балів – зазвичай правда, 7 балів- повністю правда. Згодом для підрахунку балів, деякі твердження оцінюються прямо, а решта мають зворотний напрямок обрахування.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Розглянемо детальніше результати за кожною методикою.

Спершу розглянемо результати за методикою визначення схильності до девіантної поведінки. Біля кожного твердження опитуванні проставляли бали, найбільш для них характерні із запропонованих, бали обраховувались відповідно до ключа.

За результатами опитування, можна зробити такі висновки: з 30 респондентів, 7 досліджуваних продемонстрували результат, що свідчить про низький рівень схильності до девіантної поведінки, що становить 23,1% вибірки.

Опитуваних з таким рівнем можна охарактеризувати схильністю дотримуватись норм, що регламентуються у суспільстві та здатністю до контролю емоцій та поведінки. Також для таких осіб притаманна більша відповідальність за свої вчинки.

Ще у 4 (13,2%) рівень схильності поведінки потребує уваги, цю групу потрібно розглядати як у зоні ризику, тому що в її представників можуть проявлятися труднощі у адаптації, емоційної нестабільності. Такі прояви можуть залежати від коливань самооцінки, невпевненості в собі, залежності від думки інших.

А показники 19 опитуваних (62,7%) свідчать про високий рівень схильності до девіантної поведінки. Такі результати говорять про наявність тенденцій до поведінкової дезадаптації. Опитувані з такими результатами можуть проявляти імпульсивність, ризиковану поведінку або ж соціально неприйнятні дії. Такі показники схильності до девіантної поведінки можуть бути притаманні для молоді, оскільки в цьому періоді буває криза ідентичності, виникає потреба у самовираженні.

Результати опитування за методикою визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська) (рис. 2.1).

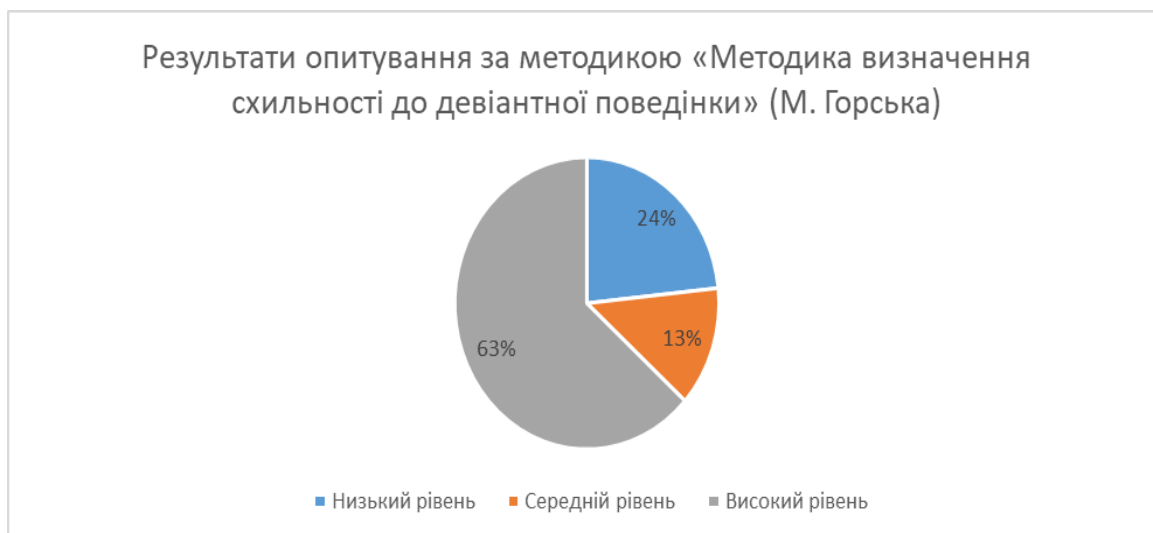

Рис.2.1. Результати опитування за методикою «Методика визначення схильності до девіантної поведінки» М. Горська

За шкалою оцінювання тривожності, ми отримали наступні результати: у 5 опитуваних виявлено середній рівень тривожності, у 15 – високий рівень тривожності, ще у 10 – дуже високий рівень тривожності і зовсім не було респондентів з низьким рівнем тривожності.

Середній рівень тривожності, що було зафіксовано у 5 опитуваних, може свідчити про ситуативну тривогу, коли людина переживає певні складні життєві ситуації, водночас такі прояви тривоги можуть бути нестійкими.

Результати 15 опитуваних, свідчать про постійне напруження, схильність до страхів, сумнівів, можливі труднощі з концентрацією.

Оскільки результати ще 10 студентів продемонстрували надто високий рівень тривожності, це може свідчити про формування негативного мислення щодо свого майбутнього. Такі особи можуть постійно мати відчуття небезпеки, бути надмірно настороженими, порушення сну чи труднощі у взаємодії з оточуючими.

Загалом, такі результати свідчать що висока тривожність домінує серед вибірки, що може позначитись на психоемоційному стані досліджуваних.

За шкалою фрустрації, що здатна виявляти ступінь розчарування через перешкоди і заважають досягненню мети, результати наступні: низький рівень

фрустрації спостерігається у 1 опитуваного, що свідчить про здатність долати труднощі.

У 2 опитуваних зафіксовано середній рівень, що характеризує періодичне виникнення стану внутрішнього напруження, можливо, через нереалізовані життєві потреби.

Водночас високий рівень мають 12 опитуваних, це демонструє хист до гострих переживань, відчуття незадоволеності життям чи навіть собою, можуть проявлятися тривожні стани чи агресивні реакції.

І у 15 виявляється дуже високий рівень фрустрації. Це може говорити про психоемоційне виснаження, постійні хвилювання, відчуття безнадії. Таким особам притаманний песимізм, невіра у власні сили.

За цією шкалою ми можемо зробити висновки про переважання переживання перед життєвими труднощами.

За шкалою оцінювання ригідності, маємо такі результати: у 1 опитуваного схильність до низького рівня ригідності, це свідчить про відкритість до змін, здатність до адаптації до будь яких життєвих умов.

У жодного респондента не виявлено середнього рівня, тобто помірно адаптовані опитувані, які мають оптимальний рівень гнучкості, у нашій вибірці відсутні.

У 16 зафіксовано високий рівень ригідності, тобто є труднощі з готовністю до нових умов.

У 13 опитуваних – дуже високий рівень ригідності. Такі опитуванні можуть чинити опір при змінах, фіксуватись на негативі, їм важко прийняти допомогу. Такі характеристики заважають формуванню адаптивних стратегій.

Щоб визначити показник схильності до суїцидальної поведінки, потрібно підсумувати бали за шкалами. Отож, із 30 опитуваних, у 23 опитуваних визначено такий рівень схильності до суїцидальної поведінки, який потребує уваги і можливо навіть корекції.

Такий результат свідчить про те, що у більшості опитуваних можуть бути прояви тривожності, фрустрації та ригідності, через що можуть формуватись дезадаптивні моделі поведінки, високий рівень напруги.

За результатами опитування «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» (М. Цукерман), ми маємо такі результати: від 11 до 16 балів - високий рівень потреби у відчуттях проявився у 10 опитуваних (33%). Опитуваних з такими результатами ми можемо охарактеризувати як осіб з прагненням до нових емоцій, пошуком чогось нового, цікавих вражень. Проте, це може виявлятися у бажанні ризикувати, пробувати щось екстримальне.

Від 6 до 10 балів – середній рівень потреби у відчуттях, у 8 опитуваних (26,4%). Для цієї групи може бути характерною рівновага між дотриманням соціально прийнятних норм та прагненням відчувати щось нове. Такі люди можуть інколи бути залучені до незвичних форм активності, але у більшості випадків здатні себе контролювати, усвідомлюючи можливі наслідки.

Від 0 до 5 балів – низький рівень потреб у відчуттях – у 12 опитуваних (39,6%). Люди, кому притаманний низький рівень потреб у відчуттях, обирають стабільність та безпечні форми діяльності. Вони приймають рішення з певною обережністю, намагаються уникати ризиків та схильні дотримуватись соціальних норм.

Методика використовується для дослідження рівня потреби у відчуттях різного роду, для підлітків та дорослих. Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал і зрештою, веде до особистісного зростання.

Результати опитування за методикою «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» (М. Цукерман) (рис. 2.2).

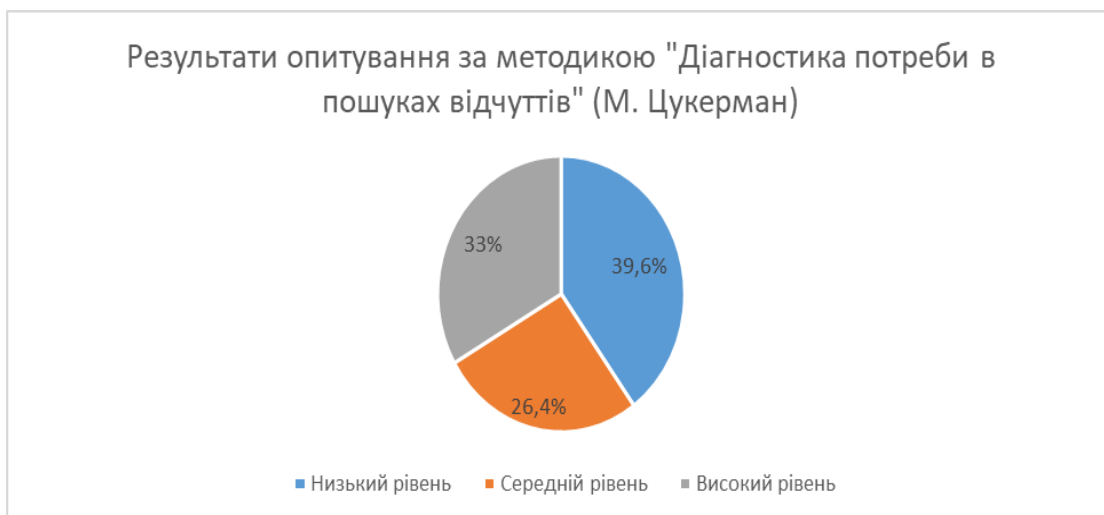

Рис. 2.2. Результати опитування за методикою «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» М. Цукерман

Кожна відповідь, яка співпала з ключем, оцінюється в один бал. Отримані бали підсумовуються, а сума збігів є показником рівня потреби у відчуттях.

Якщо результат опитуваного показав 11 до 16 балів - це свідчить про високий рівень потреби у відчуттях. Це означає наявність бажання до нових вражень, до ситуацій які «лоскочуть нерви» і це часто може провокувати на участь у ризикованих заходах.

Якщо результат від 6 до 10 балів – це свідчить про середній рівень потреби у відчуттях. Це про вміння контролювати власні потреби, бажання і про поміркованість в їх задоволенні. Тобто з одного боку, про відкритість до нового досвіду, а з іншого – про стриманність та розсудливість, коли це необхідно.

І якщо від 0 до 5 балів – це низький рівень потреб у відчуттях. Тобто є присутня певна обережність та передбачливість, це перешкоджатиме отриманню нових вражень. Опитувані з таким результатом надають перевагу стабільності.

Наступною у нашому дослідженні була використана методика «Визначення самооцінки» (В. Тернопільська). Проводилась з метою виявлення рівня самооцінки особистості через судження самоопису, а також для оцінки ставлення особистості до своїх можливостей та впевненості в собі. Методика

містить 32 твердження і дозволяє діагностувати високий, середній чи низький рівень самооцінки.

Результати проведеної методики «Визначення самооцінки» (В. Тернопільської) показали, що опитана молодь (36,3%) має низький рівень самооцінки. Молодь з таким рівнем самооцінки може бути схильна до сумнівів у собі, у своїх діях, до самокритичності та залежності від чужої думки. Таким людям важко приймати рішення самостійно, вони уникають відповідальності, можуть мати підвищений рівень тривоги та відчувати себе неповноцінними.

Середній рівень самооцінки притаманний 46,2% учасникам, за якого людина рідко страждає від "комплексу неповноцінності" і лише час від часу старається пристосуватися до думки інших. Також таких людей можна охарактеризувати як тих, хто адекватно сприймає свої можливості. Такі особи здатні правильно сприймати критику від інших, усвідомлювати власні слабкі та сильні сторони.

А високий рівень зафіксовано лише у 16,5% респондентів. Цю групу опитуваних можна охарактеризувати як впевнених у собі людей, незалежних від чийось думок, мотивованих.

Такі результати можуть свідчити про домінування заниженої самооцінки серед вибірки, що може вказувати на необхідність втручання для покращення емоційного стану та впевненості у собі.

Отримані результати діагностики рівнів самооцінки опитаної молоді наведені на рисунку 2.3.

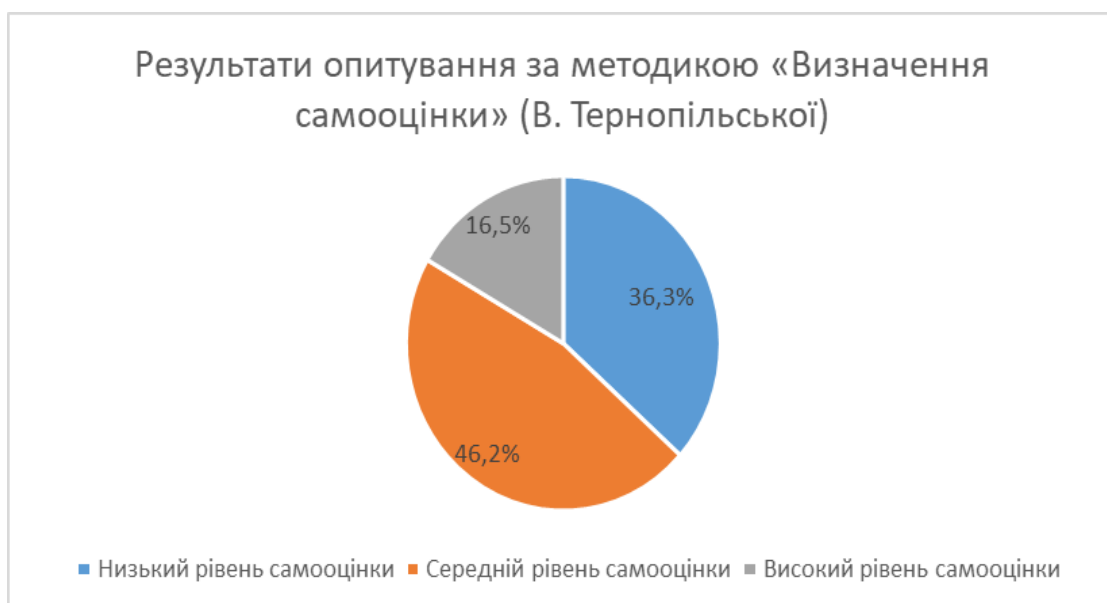

Рис. 2.3. Результати опитування за методикою «Визначення самооцінки»
В. Тернопільська

Результат із сумою балів від 0 до 43 свідчить про високий рівень самооцінки, коли особистості не притаманний «комплекс неповноцінності» і вона здатна адекватно реагувати на критику та зауваження, рідко ставить під сумнів свої дії, є впевненою в собі.

Результат від 43 до 86 засвідчує середній рівень самооцінки, коли людина може намагатись пристосуватись до думки інших, але при цьому теж не відчуває себе неповноцінною.

І сума балів від 86 до 128 вказує на низький рівень самооцінки, коли людина важко переживає зауваження та критику в свій бік, завжди прислухається до чужої думки і може відчувати себе неповноцінною.

Використання шкали В. Тернопільської дозволило нам виявити показники рівня самооцінки серед опитаних студентів та проаналізувати результати під час дослідження взаємозв'язку рівня самооцінки із самосприйняттям та проявами девіантної поведінки.

Далі представимо та проаналізуємо результати тесту А. Ассінгера на оцінювання агресивності у стосунках. Проаналізувавши, встановлено, що із 30 опитуваних, 16 мають низький рівень агресії (52,8%), представники з такими результатами, характеризуються як стримані у взаємодії з іншими, здатні

вирішувати конфлікти конструктивно та зберігати контроль над собою та своїми емоціями, навіть у напружених ситуаціях.

Ще 14 опитуваних мають середній рівень схильності до прояву агресивної поведінки (46,2%), для них можуть бути характерні спалахи роздратування, але в цілому вони здатні їх контролювати, і 0% відсотків респондентів, які проявили себе занадто агресивними.

Отримані результати діагностики оцінювання агресивності у стосунках наведені на рисунку 2.4.

Рис.2.4. Результати опитування за методикою «Оцінювання агресивності у стосунках» А. Ассінгера

Методика оцінки агресивності у стосунках Ассінгера призначена для діагностики загального рівня агресивності особистості та спрямованості агресії під час взаємодії.

Щодо визначення показників безумовного самоприйняття за допомогою методики «Опитувальник безумовного самоприйняття» в адаптованій україномовній версії Л. Засекіної та В. Майструк.

Встановлено, що низький рівень самоприйняття притаманний 6 опитуваним (19,8%), для них характерними є наявність внутрішніх конфліктів, неприйняття своїх недоліків, залежність від оцінки оточуючих, їм важливо щоб їх дії схвалювали.

Середній рівень сприйняття характерний 22 опитуваним (72,6%), притаманний більшості опитуваних. Такі люди можуть бути нестійкими у кризових ситуаціях, але в цілому приймають себе.

А високий рівень самоприйняття лише у 2 (6,6%) опитуваних. Такий результат свідчить про внутрішню стабільність, здатність оцінювати себе самостійно, не опираючись на сторонні думки.

Результати представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 Результати дослідження за методикою «Опитувальник безумовного самоприйняття»

Показник	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення
Самоприйняття	70,4	64	86

Результати також представлені на рисунку 2.5

Результати опитування за методикою «Опитувальник безумовного самоприйняття»

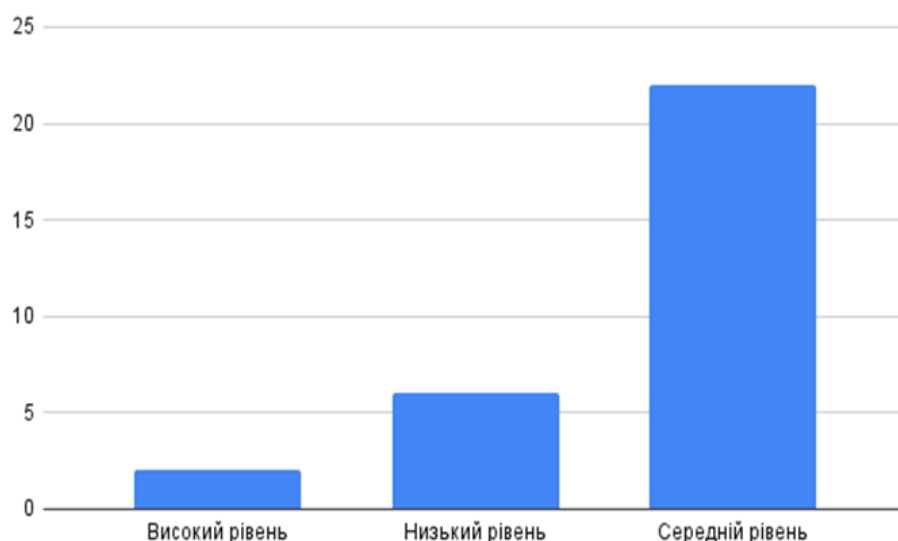

Рис. 2.5. Результати опитування за методикою «Опитувальник безумовного самоприйняття»

Таким чином, отримані результати свідчать про переважання середнього рівня безумовного самоприйняття серед вибірки досліджуваних. Тобто для більшості респондентів характерне амбівалентне ставлення до себе – коливання між критикою та прийняттям, а також умовне самосхвалення в залежності від успіхів.

Низькі показники можуть свідчити про самокритичність, невпевненість, неприйняття себе, і саме через це можуть формуватись депресивні чи тривожні стани або ж порушення у поведінці.

Також можна помічати залежність від зовнішніх оцінок, що проявляється у нестабільності при прийнятті рішення. Досліджуванні, яким притаманний цей рівень, можуть певною мірою усвідомлювати свої сильні сторони, розуміти позитивні якості, але їм важко інтегрувати їх у повсякденне життя. У соціальному житті може виникати недовіра до оточуючих чи навіть певна відстороненість.

2.3. Психологічна корекція та профілактика деформацій самоприйняття і самооцінки

Проблематика психологічної корекції деформацій самоприйняття і самооцінки у молоді є досить актуальною і зумовлена зростанням рівня тривожності, емоційної нестабільності, проявами девіантної поведінки. Для молоді характерним явищем є інтенсивне особистісне становлення, воно супроводжується формуванням самооцінки та образу «Я». І коли ці психологічні чинники порушуються, це виступає важливим явищем при формуванні деструктивних способів поведінки та внутрішніх конфліктів.

Самооцінка, як і самоприйняття є ключовими регуляторами поведінки особистості, оскільки визначає те, чи задоволена людина своїм життям, наскільки вона входить в соціум і взаємодіє з оточуючими, як поводить себе в стресових чи конфліктних ситуаціях. Якщо особистості притаманний низький

рівень самооцінки, чи її рівень самосприйняття є недостатнім, це може призводити до внутрішніх конфліктів, агресивної поведінки та інших проявів девіантної поведінки.

Результати проведеного емпіричного дослідження та аналізу теоретичних даних підтвердили важливість впровадження психокорекційних програм, які будуть спрямовані на формування позитивного образу «Я», стабілізацію самооцінки та розвиток самосприйняття у молоді. У зв'язку з цим була розроблена корекційна програма «Психологічна корекція та профілактика деформацій самосприйняття і самооцінки молоді».

Програма має формат тренінгу і містить заняття, які будуть спрямовуватись на корекцію негативних уявлень, на навички самопідтримки тощо. Базується на уявленнях про взаємозв'язок самосприйняття і самооцінки, як утворень, які поєднують ставлення до себе, до оцінювання себе.

Метою програми є корекція деформацій самооцінки та самосприйняття у молоді та формування адекватного уявлення про себе, з метою проофілактики девіантних форм поведінки.

Очікувані результати:

- Навчитись формувати навички самопідтримки;
- Підвищити рівень самооцінки;
- Розвивати саморефлексію;
- Навчитись виявляти негативні переконання про себе;
- Розвивати рівень самосприйняття та відчуття самоцінності.

Етапи корекційної роботи:

- Діагностичний етап (до початку реалізації програми проводиться психодіагностика з використанням методик:

- 1) Методика визначення схильності до девіантної поведінки (М. Горська),
- 2) «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» (М. Цукерман),
- 3) Методика «Шкала самооцінки» (В. І. Тернопільська),
- 4) Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках),

5) Опитувальник для діагностики самоприйняття (Дж. Чамберлейном, Д. Хаага, адаптація Л. Засекіної, В. Майструк).

- Етап корекції.
- Оціночний етап.

Обладнання: кольорові олівці, папір, ручки, фарби, склянка з водою, журнали, ватман.

Організація заняття: дана програма розрахована на 8 занять, тривалістю 60 – 80 хвилин.

Форма занять: групова.

Тематичний план занять

Таблиця 2.2.

№	Структура заняття	Обладнання	Тривалість
1	-Вступне слово - Вправа «Знайомство»; - Обговорення правил роботи в групі; - Обговорення очікувань від роботи; - Вправа «Я-реальне», «Я - ідеальне»; - Вправа «Мій внутрішній портрет»; - Дихальні вправи на зниження рівня напруги; - Підведення підсумків заняття.	Папір, ручка, кольорові олівці.	5 хв. 10 хв. 5 хв. 5 хв. 20 хв. 20 хв. 10 хв.
2	-Привітання.	Папір, ручка.	5 хв. 15 хв.

	<ul style="list-style-type: none"> - Вправа «Самокритика»; - Вправа «Внутрішній діалог»; - Вправа «Дари»; - Обговорення результатів, формування висновків; - Підведення підсумків заняття. 		<p>15 хв.</p> <p>15 хв.</p> <p>10 хв.</p> <p>5 хв.</p>
3	<ul style="list-style-type: none"> -Привітання. -Вправа «Успішний Я»; - Створення списку власних досягнень; - Підведення підсумків заняття. 	Папір, ручка, кольорові олівці.	<p>5 хв.</p> <p>20 хв.</p> <p>25 хв.</p> <p>10 хв.</p>
4	<ul style="list-style-type: none"> -Привітання. - Техніка «Мандала моєї самоцінності»; - Техніка «Дві долоні»; -Техніка «Таємниця»; -Підведення підсумків заняття. 	Папір, кольорові олівці, ручки.	<p>5 хв.</p> <p>20 хв.</p> <p>20 хв.</p> <p>15 хв.</p> <p>5 хв.</p>
5	<ul style="list-style-type: none"> -Привітання. -Обговорення в групі «Приймаю себе, тому що...»; - Техніка «Хто Я»; - методика «Збільшуємо гучність»; 	Папір, ручки.	<p>5 хв.</p> <p>15 хв.</p> <p>15 хв.</p> <p>20 хв.</p>

	- Підведення підсумків заняття.		5 хв.
6	-Привітання. - Техніка «Колесо самоцінності»; - Техніка «впевненість від кутюр»; - Підведення підсумків заняття.	Папір, кольорові олівці / фарби, склянка з водою, пензлі.	5 хв. 20 хв. 20 хв. 10 хв.
7	-Привітання. - Техніка «Опора для самооцінки»; - Вправа «Карта мого Я»; - Підведення підсумків заняття.	Папір А4, кольорові олівці.	5 хв. 20 хв. 20 хв. 10 хв.
8	-Привітання. - Створення колажа ресурсності; -Вправа «Лист підтримки собі»; - Повторна діагностика; - Підведення підсумків заняття.	Папір, ручка, ватман, журнали.	5 хв. 25 хв. 20 хв. 25 хв. 10 хв.

Порушення самосприйняття та самооцінки є одними з ключових внутрішніх чинників, що підсилюють ризик виникнення девіантних проявів у молоді. Деформована Я-концепція, нестійкість самооцінки, відсутність позитивного ставлення до себе та власних можливостей призводять до формування дезадаптивних поведінкових стратегій, зниження соціальної відповідальності та погіршення емоційного благополуччя. У зв'язку з цим психологічна корекція та профілактика даних порушень мають комплексний характер і передбачають вплив як на когнітивні й емоційні компоненти самосвідомості, так і на поведінкові реакції молоді особистості.

Корекційна робота спрямована на формування адекватного й цілісного образу «Я», розвиток навичок саморефлексії, усвідомлення власних сильних сторін та потенціалу. Важливим напрямом є підвищення рівня самооцінки шляхом роботи з негативними переконаннями, ірраціональними установками та внутрішніми конфліктами. Використання методів когнітивно-поведінкової терапії, арттерапії, тренінгів особистісного зростання та елементів позитивної психології сприяє формуванню більш реалістичного бачення себе, а також розвитку внутрішньої мотивації до змін. Індивідуальна терапія дозволяє глибше опрацювати особистісні травми, знижений рівень самоцінності чи негативний досвід соціальних взаємодій, які часто лежать в основі деформацій самосприйняття.

Групові форми корекційної роботи створюють можливості для соціального навчання, розвитку навичок комунікації, підвищення емоційної компетентності та отримання позитивного зворотного зв'язку від однолітків. Заняття тренінгового типу допомагають молоді вчитися конструктивно взаємодіяти з іншими, усвідомлювати власні емоційні стани, формувати навички саморегуляції та відповідального прийняття рішень. Особливо ефективними є програми, спрямовані на розвиток стресостійкості та упевненості в собі, адже вони компенсують ті внутрішні дефіцити, які найчастіше спостерігаються у молоді з девіантними тенденціями.

Профілактика деформацій самосприйняття та самооцінки передбачає створення психоемоційно безпечного середовища, у якому молода людина може проявляти себе, розвивати позитивні сторони особистості та формувати відчуття власної значущості. Важливим є залучення сім'ї, педагогів та соціальних працівників до процесу підтримки, адже саме їх узгоджена взаємодія створює умови для стабільного особистісного розвитку. Профілактичні програми мають бути спрямовані на формування адекватних життєвих цілей, розвиток емоційної грамотності, підвищення рівня соціальної компетентності, а також запобігання деструктивним формам поведінки.

Таким чином, психологічна корекція та профілактика деформацій самосприйняття і самооцінки молоді повинні здійснюватися системно, з урахуванням індивідуальних особливостей, соціального контексту та характеру девіантних тенденцій. Комплексний підхід, що поєднує роботу з особистісними ресурсами, когнітивними установками, емоційною сферою та соціальними навичками, дозволяє суттєво знизити ризики формування девіантної поведінки та сприяє гармонійному розвитку молоді особистості. Зрештою, ефективність таких заходів значною мірою залежить від міждисциплінарної взаємодії спеціалістів та створення сприятливих умов для формування позитивної Я-концепції, що є важливим чинником успішної соціальної адаптації.

Висновки до розділу

Результати, які ми отримали в ході дослідження, свідчать про те що більшості опитуваних притаманний високий рівень схильності до девіантної поведінки. За результатами методики «Діагностика потреби в пошуках відчуттів» стало зрозуміло, у опитуваних низький рівень прагнень до відчуттів, тобто це означає що присутність обережності та передбачливості перешкоджає отриманню нових вражень. Ті, кому це притаманно, надають перевагу стабільності.

Водночас результат проведеної методики «Шкала визначення самооцінки» свідчить про велику кількість випадків заниженої самооцінки серед вибірки, що вказує на потребу у втручанні задля покращення впевненості у собі та емоційного стану в цілому.

Результат опитувальника безумовного самосприйняття вказує на середній рівень такого у досліджуваній вибірці. Це означає, що для більшості респондентів притаманне певне невизначення між критикою та прийняттям.

Отримані результати емпіричного дослідження посприяли розробці корекційної програми. Її метою є корекція деформацій самосприйняття та самооцінки у молоді.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило значущу роль самосприйняття та самооцінки у формуванні поведінкових стратегій молоді та їх вплив на виникнення девіантних тенденцій. Теоретичний аналіз показав, що самосприйняття виступає інтегрованим компонентом Я-концепції, який визначає особистісну ідентичність, здатність до рефлексії та емоційне ставлення до себе. Самооцінка, будучи оцінним аспектом самосвідомості, відображає сприйняття власних можливостей і впливає на прийняття рішень, соціальну адаптацію та поведінкові реакції. Деформації цих компонентів сприяють розвитку дисгармонійних моделей поведінки, знижують здатність до саморегуляції та підвищують ризик девіантних проявів, що особливо актуально у перехідному віковому періоді молоді.

Емпіричне дослідження дозволило виявити специфічні особливості самосприйняття та самооцінки молоді з девіантними тенденціями. Встановлено, що для даної групи характерна нестійка або спотворена самооцінка, яка поєднується з невідповідністю між реальним і бажаним образом «Я». Часто спостерігаються занижена самооцінка, схильність до самознецінення та невпевненість у власних можливостях, що супроводжується емоційною нестійкістю, тривожністю та підвищеною залежністю від соціального оточення. Водночас у деяких молодих людей виявляються компенсаторні стратегії у вигляді завищеної самооцінки та переоцінки власних ресурсів, що також корелює з імпульсивністю та схильністю до ризикованої поведінки. Результати підтвердили, що рівень адекватності самосприйняття безпосередньо впливає на прояви девіантності, а їх порушення формує сприятливий ґрунт для асоціальних чи агресивних тенденцій.

Аналіз отриманих даних показав, що існує значущий взаємозв'язок між особливостями самосприйняття, рівнем самооцінки та характером девіантних проявів. Деформації Я-концепції, нерівновага між реальним та ідеальним образом себе, недостатня усвідомленість власних можливостей сприяють

підвищенню ризику соціальної дезадаптації. Це вказує на необхідність цілеспрямованого впливу через психологічну корекцію та профілактику, спрямовану на формування адекватної самооцінки, розвитку позитивного самосприйняття та вдосконалення механізмів саморегуляції.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів для удосконалення психокорекційної роботи та профілактичних заходів серед молоді з девіантними тенденціями. На основі виявлених закономірностей були розроблені рекомендації щодо індивідуальної та групової роботи, спрямованої на стабілізацію емоційного стану, розвиток навичок саморефлексії та усвідомленого управління власною поведінкою. Особливу увагу приділено міждисциплінарній взаємодії психологів, педагогів, соціальних працівників та сім'ї, що забезпечує комплексний вплив на формування позитивної Я-концепції і сприяє соціальній адаптації молоді людини.

Таким чином, дослідження підтверджує, що самосприйняття та самооцінка є ключовими факторами у розвитку девіантних тенденцій у молоді. Результати роботи не лише доповнюють наукове розуміння механізмів формування поведінкових відхилень, але й можуть бути використані для практичної діяльності спеціалістів, підвищення ефективності профілактичних програм та створення умов для гармонійного особистісного розвитку молоді особистості.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Авраменко О., Пустомитенко О. Феномен ціннісного самосприйняття особистості в наукових дослідженнях. Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика : матеріали 9-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30–31 березня 2023 р. Умань : Візаві, 2023. С. 137–139.
2. Адаменко Т. Питання самооцінки. Київ: Наукова думка, 2018. 168 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
4. Бойко О., Горун Г. Самооцінка як важливий критерій становлення особистості. Вісник Національного університету оборони України. 2023. С. 29-34.
5. Бондаренко Д. С. Самооцінка особистості. Чернігів: Освіта, 2015. 129 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. Київ: МАУП, 2006. 86 с.
7. Василевська Н. Я-концепція особистості як психологічний феномен. Збірник наукових праць молодих вчених. Хмельницький : ХІСТ, 2021. № 6. С. 175–182.
8. Василюк А. В. Педагогічний словник-лексикон. Ніжин: Державний університет ім. М. Гоголя, 2004. 154 с.

9. Васянович, Г. П., Логвиненко, В. М. Сучасні технології соціальної роботи з особами схильними до девіантної поведінки. 2024. с. 101-110.
10. Войцихова А. Характеристика індивідуально-типологічних особливостей та їх вплив на взаємостосунки з оточуючими. Психологічна газета. 2006. №14. С. 18–26
11. Волобуєв М. Самооцінка та ефективність діяльності працівників. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 18. С. 27–30. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2019/7.pdf.
12. Гошовський Я.О. Психологія девіантної поведінки: посібник. Дрогобич, 2010. 287с.
13. Гресько І. Становлення Я-концепції особистості: структура та етапи розвитку. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки. 2024. № 1(4). С. 9–17.
14. Денисов С., Тимчук О. Деякі кримінологічні аспекти теорії аномії. In: Omul, criminologia, știința. 2023. с. 284-288.
15. Жигайло Н. І. Психологічні проблеми адаптації студентів-першокурсників і шляхи їх вирішення. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2004. № 4. С. 107-112.
16. Закалик Г., Кобецька Д.С., Франчук, А. Самооцінка студентів із проявами девіантної поведінки. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2018. №1. С. 124 - 136

17. Зарицька В. В., Козаченко Д. С. Феномен самооцінки у психологічному дискурсі. *Journal of Psychology Research*. 2023. С.19-25.
18. Зінченко С. В. Вплив самооцінки на успішність в житті. *Learning the latest theories and methods*. 2023. № 9. С. 379-381.
19. Зубіашвілі І. К. Особливості девіантної поведінки підлітків. Психологічні реалії становлення особистості підлітка: сучасність та перспективи: матеріали круглого столу. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 95 с. С. 25-30.
20. Калашник О.В. Самооцінка та самоцінність – рушійна сила особистості в умовах сучасних реалій. Редакційна колегія: Головний редактор. 2022. С. 107-113.
21. Капітанчук В. Р. Теоретичні підходи до дослідження самосприйняття, самооцінки та девіантної поведінки молоді. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору, Хмельницький, Україна, 27 листоп. 2025. С. 133– 138.
22. Кацан К. А.. Девіантна поведінка в молодіжному середовищі сучасної України. Національний авіаційний університет. 2022. с. 74
23. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С.109-122.
24. Ковальова І. Б., Посохова Я. С. Особливості профілактичної роботи девіантної поведінки в ОВС. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний*

та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 2015 р.), Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2015. С. 166.

25. Козубовська І. В., Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки : корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 1998. 195 с.

26. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

27. Крейдун Н. П. Психологія девіантної поведінки підлітків. Навчально-методичний комплекс. Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012, 31 с.

28. Ліпковська Ю. Формування адекватної самооцінки у школярів. Психологічні виміри культури, економіки, управління. 2016. № 9. С. 61-69.

29. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с

30. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

31. Максимова Н. Ю. Порухення екологічності стосунків як детермінанта девіантної поведінки. Актуальні проблеми психології : зб. наук.

пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Т. VII. Екологічна психологія. Вип. 36. С. 262–270.

32. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. Київ: ВПУ «Київський університет», 2002. 308 с.

33. Мельничук М. М. Самооцінювання підлітків схильних до девіантної поведінки. Молодий вчений. 2021. №12 (100). С. 127-130.

34. Михайлишин У. Б. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2021. № 3. С. 86-92.

35. Михайлишин У., Гернешій М. Поняття самооцінки у вітчизняній та зарубіжній психології. Scientists and methods of using modern technologies : The 21th International scientific and practical conference, May 30 – June 02, 2023. Melbourne : International Science Group, 2023. С. 390–393.

36. Михайлишин У. Б., Шмідзен І. Ю., Малета А. І. Самооцінка у формуванні статусу підлітків у групі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2023. № 3. С. 121-125.

37. Молчанова О. Самооцінка: Теоретичні проблеми та емпіричні дослідження. Київ: Наукова думка, 2021. 392 с.

38. Моргун В.Ф., Седих К. В. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних

спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-є вид., доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.

39. Мостова І., Кушніренко К. Дослідження самооцінки особистості підлітків. Вісник Національного університету оборони України. Питання психології. 2022. № 4. С. 108-112.

40. Павелків Р. В., Безлюдна В. І., Корчакова Н. В. Просоціальний розвиток особистості : монографія, Рівне: РДГУ, 2013. С. 380

41. Панфілов Ю. І., Токарев В. М., Поліщук Д. К. Самооцінка особистості і лідерство. 2021. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/58159/1/Panfilov_Samootsinka_osobystosti_2021.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

42. Папітченко Л. В. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 12 (57). С. 79-89.

43. Папуча М.В. Психологія ранньої юності: навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2000. 137 с.

44. Пенькова О. Самовдосконалення особистості та її самооцінка. Психологічний часопис. 2015. Т.1, № 1. С.74-78.

45. Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: Експериментальні матеріали. Черкаси: ЧДГУ, 2002. 44 с.
46. Прокопенко Т. Теоретичні підходи до визначення поняття «самооцінка» в психолого-педагогічних дослідженнях. Магістерський науковий вісник. 2022. № 38. С. 70-73.
47. Рейпольська О. Д. Особливості виховання ціннісного ставлення у старших дошкільників та їх уявлень про самих себе. Психолого-педагогічні науки, 2014. №3. С.75–79.
48. Ремесник Н. Ю. Самосприйняття особистості як важлива складова життя. Щастя та сучасне суспільство : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 208-211.
49. Романенко, О. Чинники девіантної поведінки підлітків з позицій різних психотерапевтичних підходів. Юридична психологія, 2021, с. 7-13.
50. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник. URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
51. Солод, Є. Є. Прояви девіантної поведінки в міжособистісних відносинах в онлайн-середовищі підлітків. Actual problems of practical psychology, 2024, с. 317.
52. Сольська Т. Основні чинники формування самосвідомості в юнацькому віці. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2010. №1. С. 121-123.

53. Стегній О. В. Девіантна поведінка. Енциклопедія сучасної України. URL: (дата звернення: 15.11.2025).
54. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
55. Самосприйняття це. Український психологічний ХАБ. URL: <https://www.psykholoh.com/post/самосприйняття-це> (дата звернення: 15.11.2025).
56. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
57. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
58. Цюкало І. А. Особливості самооцінки підлітків із різним рівнем конфліктності. Робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра. Суми: СумДУ. 2021. 64 с.
59. Чистяков С., Франчук Ю. Особливості міжособистісної взаємодії у колективах прикордонних підрозділів. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки. 2016. № 3(5). С. 244-256.
60. Шевченко А. Теоретичні підходи до вивчення феномену девіантної поведінки. Освіта і наука, 2021. №1. с. 45-52.
61. Щербан Т. Д. Психологічні особливості самосприйняття в юнацькому віці. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Мукачево : Карпатська вежа, 2016. №20 (15). С.153-162
62. Ackles M. Big British psychological guide. Ed. Cardiff , 2009.

63. Bryant C. Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. 2001. P. 88–92.
64. Martínez-Casanova E., Molero-Jurado, M., Pérez-Fuentes, M. Self-Esteem and Risk Behaviours in Adolescents: A Systematic Review. Behavioral Sciences. 2024. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs14060432>.